

41141

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE
XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA ÇANKIRI'NIN
İDARÎ VE SOSYAL DURUMU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ahmet ELİBOL

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN

ANKARA - 1995

ÖNSÖZ

Bazı araştırmacılar tarafından Osmanlı Devleti'nin "en uzun asrı" olarak nitelendirilen XIX. asırdaki tarihi ile alakalı tetkiklerin, diğerlerine nazaran kemiyet ve keyfiyet bakımlarından fazlalığı gözden kaçmamaktadır. Mâmâfih nisbeten yakın târih olması hasebiyle, bu asırda yaşanan siyâsî - sosyal hâdise ve istihâlelerin ehemmiyetine binâen, bugün karşılaştığımız yine siyâsî ve sosyal meselelerle aralarındaki illiyet düşünüldüğünde, anılan asra dair araştırmaların derinlik kazanması zarûreti hâsıl olmaktadır.

Bu cümleden olarak son yıllarda sosyal târih araştırmalarının ve bilhassa şehir târihçiliğinin yoğunluk kazandığı müşâhade edilmektedir. Tabii ki bir bütünün parçalarını tanımadan, o bütünü tarif ve tavzih etmenin ne denli zor olduğu düşünülürse, Osmanlı toplum yapısı ve teşkilât târihini ortaya koymadan tam bir Osmanlı Târihi yazmanın da o denli zor olduğu ortaya çıkar.

Bu çalışmamızda XIX. asır başlarında Çankırı Sancağı'nın idarî ve içtimâî yapısı Şer'iyye Sicilleri ana-ekseni etrâfında diğer kaynak ve telif eserlerden istifâde edilerek ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızın giriş kısmında bölgenin coğrafyası ve târihçesi verildikten sonra I. Bölüm'de XIX. yüzyıl başlarında Anadolu Eyâleti'nin bîr sancak merkezi ve mutasarrıflık olarak gördüğümüz Çankırı'nın idârî yapısı ile berâber kazâlar ve bunlara bağlı mahalle ve köyler bir arada değerlendirilmiştir.

II. Bölüm'de Sancağın sosyal durumu, halkın içtimâî hayatı, vakıflar vb. mevzu'lar yine Şer'iyye Sicillerinin verdiği bilgiler esas alınarak îzâh edilmeye gayret gösterilmiştir.

Mevzu'un tespitinde ve tezin ilerleyen safhalarında yardımlarını esirgemeyen muhterem hocam ve danışmanım Prof.Dr. Kâzım Yaşar Koprıman'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ahmet ELİBOL

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1
a) Çankırı Bölgesinin Coğrafyası	1
b) Bölgenin Tarihçesi	3
c) Metodoloji ve Kaynaklar Hakkında	7

I. BÖLÜM

İDARÎ TEŞKİLAT

A. ANADOLU EYALETİ VE ÇANKIRI SANCAĞI	19
B. KAZÂ İDÂRESİ	23
C. İDÂRÎ BİRİMLER	27
a) Kazâlar	27
b) Kazâlara Bağlı Mahalle ve Köyler	28

II. BÖLÜM

SOSYAL DURUM

A. ŞEHİR VE MAHALLE	39
B. VAKIFLAR	43
a) Câmî ve Mescitler	45
b) Zâviye, Dârişşifâ ve Medreseler	49
c) Diğer Vakıflar	52
C. MENZİL NİZÂMI	54
D. EVLİLİK MÜNÂSEBETLERİ	59
E. SOSYAL ÂSÂYİSSİZLİK	67

a) Umûmî Mâhiyet Arzeden Asayışsızlıklar	67
b) Münferit Suç ve Cezâlar	72
c) Sosyal Nizâm ve Ahlâkın Korunması	80
F. İKTİSÂDÎ VAZİYET	85
a) Ziraat ve Hayvancılık	85
b) Vergi Tahsili.....	88
c) Ticâret	92
G. HALKIN KULLANDIĞI EŞYA VE TAKILAR	101
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA.....	105
EKLER.....	111

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
B.	:	Çankırı Şer'iyye Sicilleri'ne Âit Belge
b.	:	İbn
Böl	:	Bölüm
Bkz., bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
DTCFD	:	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
H.	:	Hicri
Haz.	:	Hazırlayan
İA	:	İslam Ansiklopedisi
mad.	:	Madde
M.	:	Milâdî
yay.	:	Yayınlayan
TD.	:	Çankırı'ya Ait Tapu Tahrir Defteri
TDAV	:	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
T.T.K.B.	:	Türk Tarih Kurumu Basımevi

GİRİŞ

a) Çankırı Bölgesinin Coğrafyası

Çankırı, incelediğimiz dönem içerisinde bugün olduğu gibi İç Anadolu Bölgesiyle Karadeniz Bölgesi arasında kalan bir coğrafya üzerinde bulunmaktadır. O dönemde kapladığı saha itibarıyla bugünkü arazisinden daha geniştir. Keskin, Kalacık, Tosya ve Kargı gibi şu anda başka vilayetlerin sınırları içinde olan kazalar da Çankırı Sancağı'na bağlı idi.

Çankırı'nın arazisi dağlarla bunları birbirinden ayıran ova ve vadilerden müteşekkildir. Sancağın kuzeyindeki Ilgaz Dağları, Kastamonu ile aralarında tabii bir hudut teşkil etmektedir. Ayrıca güneyindeki Kızılırmak ve Delice ırmakları ile daha birtakım küçük çay ve akarsular sancağın diğer cihhetlerindeki hududunu oluşturmaktadır.

Çankırı, zikri geçen iki bölge arasında bir geçiş sahası olması hasebiyle her iki bölgenin de iklim hususiyetlerini taşımaktadır. Bu yüzden Çankırı iklim ve bitki örtüsü bakımından bir bütünlük arzetmemektedir. J. H. Mordtmann, Çankırı'nın bu bahsedilen tenakuzunu şu şekilde ifade etmektedir.

"Çankırı'nın mevkii, dağlık ve yağışları bol şimâli Anadolu (Karadeniz Bölgesi) ile az arızalı ve az yağışlı İç Anadolu'nun intikal sahasına rastlamakta, bu itibarla, bir kenarda şehrin yerleşmiş olduğu ovanın fazlasıyla mevrû su kenarları müstesnâ ve vâdi etrafındaki tepelerin kuru ve çıplak bozkır manzarası,

bilhassa daha şimaldeki dağların ormanlık tabiatı ile şiddetli tezat halinde bulunmaktadır."¹

Karadeniz'e paralel olarak uzanan Kuzey Anadolu dağ silsilesinin bir bölümünü oluşturan Ilgaz Dağları bu silsilenin en yüksek tepesidir. Bu sırt üzerinde birçok tepe bulunur. Bunların en önemlileri batıdaki Çatal Ilgaz (Küçük Hacet) ile doğudaki Hacet Ilgaz (Büyük Hacet) tepeleridir. Bunun yanında mühim sayılabilecek Eleman, Hotalca, Eğriboz, Karataş, Işık, Aydos ve Bozkır Dağlarını saymak mümkündür.²

Hacı Şeyhoğlu Ahmet Kemal de Çankırı şehrinin tabiatı ve buna tesir eden coğrafyasını şu şekilde tarif etmektedir;

"İç Anadolu'da dahil ve sath-ı bâhirden 730 metre mürtefi olduğundan havası yâbis ise de şarkında akan Acı ve önünden geçen Tatlı çaylar bir dereceye kadar bu kuraklığı ta'dil etmektedir. Bu iki çayın telâki noktasında hâsıl olan bataklık ma'alesef şehre on, onbeş dakikalık bir mesafede bir ısıtma menba'ı teşkil eylemektedir. Şehir, şimâl, şark ve cenûben (50-100) metre irtifa'ında silsile-i cibâl ile çevrilmiş oldukça derin bir vadide müessesdir. Bu cihhetle karayel, karayel kerte yıldız, keşişlemeden; Tatlı çay aşırı bahçeler ise poyraz, yıldız, karayel kerte yıldızdan esen rüzgarları alır.

¹ MORDTMANN, J. H., "Çankırı" mad., İA, III, s. 358.

² Çankırı Milli Eğitim Gençlik ve Spor Müdürlüğü Tanıtma Rehberi, Çankırı, 1987, s.19.

Köprübaşından acı Çay'a kadar olan bahçeler arazi-i rûsûbiyyedendir. Şehr-i muhit olan dağ silsileleri kâmilten çıplak olduğundan şiddetli yağmurlardan mütevellid sel yatakları çoktur. Bunlara "kuru çay" denir. Top bahçe'den A'yan'a kadar cenûb-ı şarkîden şimâl-ı garbîye doğru (10-15) kilometre imtidât eden Tatlı Çay'ın iki tarafında her nev'i meyva ve zerzevât yetişen bahçeler temâdi eder..."³

Kızılırmak nehri Çankırı'nın güney-doğu köşesinden geçmektedir. Kızılırmak'ın üç önemli kolundan biri olan Devrez çayının başlangıç noktası Çankırı Sancağı'nın hudutları dahilindedir. Batıda Filyos çayına karışan Soğanlı çay, bunun bir kolu olan Çerkeş çayı, güneyde Çankırı şehri yakınında birbirleriyle birleşen daha önce zikredilen Acı ve Tatlı çaylar sancağın mühim akarsularıdır.

Çankırı'nın engebeli bir araziye sahip olması yanında, mâlik bulunduğu büyük yeraltı tuz menba'larının erimesi neticesinde zaman zaman bölgede depremler husûle gelmektedir. Daha önceki tarihlerde Çankırı'da büyük depremlerin tezahür ettiğini mevzu'la alakalı tarihi kaynaklar bildirmektedir. ⁴

b) Bölgenin Tarihçesi

Kızılırmakla Sakarya ırmağı arasında kadim zamanda Paflagonya diye tabir olunan bölgede yer alan Çankırı eski Garp

³ HACIŞEYHOĞLU Ahmet Kemal, Anahatlarıyla Çankırı Tarihi, Çankırı Vilayet Matbaası, (Tarihsiz), s.79.

⁴ MORDTMANN, a.g.m., s. 359

kaynaklarında "Hancara" ve arasına "Cancara" şekillerinde yazılıp telaffuz edilmiş olup eski Gangra kalesinin yerine ikame edilmiştir.⁵

Çankırı ve çevresi, Büyük İskender'in ölümünden hemen sonra Galatya Krallığı'nın eline geçti. Ancak bazen Selevkoslar'a ait Asya İmparatorluğu'nun ve kuvvetli Pontos Krallığı'nın tacizlerine ma'ruz kaldı. M. Ö. I. asırda Roma, hemen kâmilten Anadolu'ya hâkim olduğu gibi haliyle burayı da zaptetti. Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye ayrılmasından sonra Çankırı, Bizans'ın payına düşen ülkelerden birini teşkil etti.⁶

Bizans'ın bir iç şehri olmasına rağmen Çankırı, mütemâdiyen Perslerin akınlarına maruz kaldı. 609 yılında İran hükümdarı Hüsrevperviz büyük bir ordu ile Paflagonya ve Kapadokya'yı da alarak İstanbul üzerine yürümüş ve bu suretle Çankırı da İran'ın eline geçmişti. Bilahare İmparator Heraklios, İranlıları yenip 622 senesinde burayı istirdât ederek Anadolu'yu 17 tem'e ayırmış ve Paflagonya da bunlardan birisini oluşturmuştu.⁷

Bir müddet sonra bölge, İstanbul'u muhasara etmek için yola çıkan Müslüman Arap odularının eline geçmiştir. Arap-Bizans mücadelelerinde bir-kaç defa el değiştirmiş, 715 ila 735 seneleri

⁵ MORDTMANN, a.g.m., s. 357.

⁶ Türkiye, "Çankırı" böl., Hayat Yayınları, Tarihsiz, s. 446.

⁷ KANKAL, Ahmet, Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Çankırı Sancağı, Basılmamış Doktora Tezi., Ankara, 1993, s.5.

arasındaki mücadele nihayetinde Türklerin Anadolu'yu fethine kadar Bizans'ın hakimiyetinde kalmıştır.⁸

Emir Dânişmend'in kumandanlarından Emir Karatekin tarafından 1083 yılında fethedilen Çankırı'da böylelikle Türk hâkimiyeti başlamış oldu.. Çankırı, Kastamonu, Sinop ve çevresinde Emir Karatekin kısa bir süre de olsa burada hüküm sürmüştür.⁹ Bilahare Dânişmedli Emir Gâzi, Çankırı ve Ankara havalisini topraklarına katarak hâkimiyet sahasını genişletmiştir. [1128]¹⁰

Bunun üzerine Bizans İmparatoru Yohannes Comnenos, pâ-y-i tahtı İstanbul'dan yola çıkarak (1132) Kastamonu'ya gelip burayı aldıktan sonra Kızılırmak çevresindeki bölgeye askerler göndererek yağma ve tahriplerde bulundu. Bu meyânda diğer bazı şehir emirleri gibi Çankırı emiri Alp Arslan da Emir Gâzi'nin tefevvuk ve tahakkümüne dayanamayarak İmparator'a iltihak etti.¹¹ İmparator'un 1133 yılında İstanbul'a dönmesi neticesinde bölgeye gene Emir Gâzi hâkim olmuştur. İmparator Comnenos, Çankırı havalisine ordusuyla beraber 1135'te bir daha gelmesine rağmen fazla tutunamamış ve ric'atını müteakip burası tekrar Türklerin eline geçmiştir. 1142 senesinde Çankırı, Sultan I. Mes'ut'un Dânişmentli Yağıbasan'ı mağlub etmesi neticesinde

⁸ MORDTMANN, a.g.m., s.357.

⁹ YÜCEL, Yaşar, XIII-XV. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çobanoğulları Beyliği-Candaroğulları Beyliği I. Ankara, 1988, s.33.

¹⁰ YİNANÇ, Mükrimin Halil, "Dânişmentliler", mad., İA, III, s.470.

¹¹ YİNANÇ, a.g.m., s.470.

Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. ¹² Sultan Mes'ud ölünce, Çankırı ve Ankara havalisi küçük oğlu Şâhinşâh'a verilmişti. II. Kılıçarslan'ın hâkimiyeti ele geçirme mücadelesinde Şâhinşâh, Dânişmendli emirlerle ittifâk kurması ve hatta Bizans İmparatoru'nun desteğini almasına rağmen Kılıçarslan'a yenilmekten kurtulamamış ve bölge yeni Sultan'ın idaresine geçmiştir. (1170)¹³ II. Kılıçarslan, 1192'deki ölümünden evvel, memleketi eski Türk geleneğine göre 11 evladı arasında tevzi ederken Çankırı'yı da Muhiddin Mes'ut'a vermiştir. ¹⁴

Selçuklu çağında Çankırı oldukça ehemmiyetli bir Türk şehri idi. XIII. asrın ikinci yarısında Türk Devleti, Moğolların ve bilahare onların yerini alan İlhanlıların tahakkümüne düştü. Kastamonu'da Selçukluların uç beyliği olan Çobanoğulları ve XIV. asır başlarında onların yerine geçen Candaroğulları Çankırı'ya da hakim oldular. Osmanlı Beyliği ucta mücahedesini sürdürürken Anadolu beylikleri ile de siyasi nüfuz mücadelesini devam ettirmiş, nihayetinde Candaroğulları da Osmanlıların himayesine girmiştir. 1383'te I. Murat zamanında da Çankırı, Osmanlı toprağı olmuştur.

15

1402 yılındaki Ankara Savaşından sonra Timur, Osmanlı'ya âit olan toprakları eski sahiplerine iade ettiğinden Çankırı,

¹² YİNANÇ, a.g.m., s.471.

¹³ TURAN, Osman "II. Kılıçarslan" mad. İA VI, s.688.

¹⁴ TURAN, a.g.m., s.696.

¹⁵ Daha tafsilatlı ma'lûmat için bkz. YÜCEL, Yaşar, Çobanoğulları Candaroğulları Beyliği.

Kastamonu ve Kal'acık'ı yine İsfendiyârôğluna verdi.¹⁶ Çelebi Mehmet, fetret devrinden muvaffakiyyetle çıkınca İsfendiyar beyine elçi göndererek Çankırı ve havalisini yakın dostu İsfendiyar oğlu Kâsım Bey'e vermesini istedi. Osmanlı padişahının bu dayatması karşısında buralar Kasım Bey'e kaldı. Kâsım Bey müteveffâ olduğunda ise Osmanlı Devleti'nin topraklarına ilhâk edildi.¹⁷ Bundan sonra Osmanlı'nın bir sancak merkezi olan Çankırı, Osmanlı kaynaklarında Kengırı (کنگری) veya (کانگری) Kangırı şeklinde zikredilmekte ve yazılmaktaydı. Yalnız araştırdığımız devre ait bir vesikada, Çankırı'nın bugünkü ifade ediliş tarzına yakın (چانگری) şekliyle yazılışına tasadüf ettik.¹⁸

c) Metodoloji ve Kaynaklar Hakkında

Tarih araştırmalarında, fen bilimlerinde olduğu gibi kat'î ve ispatlanabilir neticelere ulaşmanın imkansız olduğu bilinen bir vâkıâdır. Sosyal bilimlerin ve özellikle tarihin subjektif bir değerlendirmeye dayanması determinist ve şabloncu tahliller yapılmasının ne derece faydasız ve aynı zamanda yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kontekstde târihi mânâlandırarak olan tarihçinin işi bir hayli zorlaşmaktadır. Târihçi için, târihi süreç veyâhut uğraşılan zaman dilimi içerisinde, hâdiselerin doğru olarak teşhis edilip bir takım keyfi değerlendirmelerden uzak durulması meselesi ortaya çıkmaktadır. Leon-E. Halkın bu

¹⁶ AŞIKPAŞAOĞLU TARİHİ, A. Nihal Atsız, Ankara, 1985, s.80.

¹⁷ NEŞRİ TARİHİ, Haz. Fâik Reşit Unat-Mehmet Altan Köymen, II. Ankara, 1987, s.541.

¹⁸ B. 23/126 (H. 19 Cemâziyelâhir 1234- M. 18 Nisan 1818)

mevzû'da çözümün tarihçinin sağ-duyulu ve ehliyetli olması yanında diğer yardımcı bilim dallarından istifâde etmesi gerektiği fikrini serdederek tarihin ancak şâhitliklere dayalı olarak yazıldığını, doğruyu yanlıştan ayırmak için herşeyden evvel şâhitlikleri araştırmak, sonra onları kontrol etmek ve sonunda onları anlamak gerektiğini belirtmektedir ¹⁹

Burada kastedilen şâhitlik; tarihi mânâlı kılan ve onu tevsik eden vesikalardır. Vesikaları bir ifâdeyle târihin dili olarak tarif etmek mümkündür. Tarihte kurulmuş siyasi yapıları, içtimâî ve siyâsî müesseseleri, vuku'a gelen hâdiseleri vb. ancak vesikaların yardımıyla öğrenebilmekteyiz. Bütün bunlar tarihçinin materyalleri değerlendirip bir bütünlük içerisinde bize sunmasıyla bir anlam kazanmaktadır. Ancak târihin belirli bir perspektife ihtiyacı vardır ki bu ihtiyacı belgeler tek başına tarihçinin yorumu olmadan bize verememektedirler.

Ondokuzuncu yüzyılın "olgular fetişizminin" bir "belgeler fetişizmiyle" tamamlandığını belrten tarih felsefecisi E.H. Carr bu konuda şunları söylemektedir.:

"Belgeler, olgular tapınağındaki "kutsal sandık" taydı saygılı tarihçi onlara başı önünde yanaşıyor ve onlardan huşu dolu bir sesle söz ediyordu. Bir olguyu belgelerde bulursanız o öyledir. İşin aslına bakarsanız bu belgeler- resmi buyrutlar, anlaşmalar, kirâ kayıtları, hükümet raporları, resmi yazışmalar, özel mektuplar ve

¹⁹ Léon-E. Halkın, Tarih Tenkidinin Unsurları, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, T.T.K.B. Ankara, 1989. s.3.

anılar-bize ne söylerler? Hiçbir belge bize o belgeyi yazanın ne düşündüğünden, neyin olmuş olduğunu düşündüğünden, neyin olmuş olması gerektiğini düşündüğünden, yahut belki yalnızca başkalarının onun neyi düşündüğünü sanmalarını istediğinden ya da hattâ kendisinin ne düşündüğünü sandığından fazla bir şey söylemez. Bunların hiçbirisi tarihçi onlar üzerindeki çalışmaya ve onları çözmeye girişmedikçe bir anlam taşımaz. Belgeler içinde bulunsun yada bulunmasınlar, olgular, târihçi onlardan herhangi bir biçimde yararlanmadan önce târihçi tarafından yine de işlenmek zorundadırlar" ²⁰

Buradan da anlaşıldığı üzere vesikalar, târihçi onları belirli bir metoda tâbi tutmadığı, bir sıraya koyarak tahsil etmediği müddetçe tam bir mânâ bütünlüğü oluşturmamaktadırlar. Binaenaleyh daha önce bahsedildiği üzere tarihçinin muayyen bir derinlik ve perspektif anlayışının olması beklenmektedir. Tarihte herhangi bir mevzu'u, müessese, siyâsi ve sosyal yapı ve hadiseyi tedkik eden bir târihçi, yorumunu ortaya koyarken, meselelere tesir eden bütün muharrikleri sebep-sonuç münâsebeti açısından gözden geçirmeli ve herşeyden önemlisi, araştırdığı cemiyetin dünya anlayışı, felsefi, dini - ictimâî normlarını gözönünde bulundurarak neticelere ulaşmalıdır. Aksi takdirde yanlış istikâmetlere doğru bir seyir takip etmesi kaçınılmaz hale gelir. Meselâ Osmanlı tarihi üzerinde çalışan bazı araştırmacılar ve özellikle Osmanlı toplumunun değerleriyle beraber onun dinamizimini sağlayan birtakım kültürel (dini-ahlaki) motiv ve

²⁰ E. H. Carr, Tarih nedir, istanbul 1987, s.23.

muharriklere bigâne bulunan ekseri oryantalistlerin tahlilleri bu hususta kayda değerdir. Bu tahlillerde onlar kendi mensup oldukları toplum ve medeniyetin materyalist anlayışıyla, genel olarak bir şark toplumu manzarası arz eden, İslamın biçimlendirdiği bir cemiyeti ve onun tarihini açıklamaya çalışırlar. Meselâ Ortaçağ Avrupasında görülen ve temeli sömürüye dayanan feodal toprak sistemiyle Osmanlı'larda ileri bir seviyede uygulanan ve özünde İslâmın adalet anlayışıyla şekillenen Tımar sistemi arasında mahiyet benzerlikleri kurulmaya çalışılmaktadır ki bu gibi değerlendirmeler "formasyon" eksikliğiyle beraber cemiyet, kültür ve medeniyetler arasındaki derin dünya anlayışları farkını gözardı eden anakronik metod yanlışlarının bir mahsülüdür.

Bu hususta misalleri çoğaltarak vermek mümkündür. Bu türlü metodik yanlışlardan korunmak için herşeyden evvel toplumların sosyal yapıları tedkik edilmeli; eğer mukayese yapılmak isteniyorsa, bu şekilde iki veya daha fazla toplumu, medeniyet veya müesseselerin aralarındaki sosyolojik, kültürel, tarihi-coğrafi farklar ayrı ayrı düşünülerek (ve aynı zamanda bilinerek) , bir mukayese usûlü seçilmelidir.

Osmanlı Tarihi'ni istikbalde daha sağlam bir temele oturtmak ve yazabilmek için Osmanlı toplum yapısını aksettiren bu kabil sosyal araştırmaların hız kazanması zarureti vardır.

Bu konuda araştırmacılar için en mühim kaynak, belirtildiği vechile, târihi şahitlikler olarak isimlendirilen vesikalardır. Bilhassa arşiv vesikaları, Osmanlı Tarihi için fevkalade mütenevvi ve bol ve birçoğu muhtevâ olarak mechûl

olması dolayısıyla bu hususta çalışan tarihçiler için son derece ehemmiyetlidir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, bürokrasisinden çıkan resmi belgelere fevkaalede önem vermiş ve onları büyük bir titizlikle muhafazada fevkaalede dikkat göstermiştir. Bu vesikalara verdiği değerin bir nişânesi olarak bir arşiv oluşturmuş ve buraya da "Hazine-i Evrâk" demiştir. Muhtelif sebeplerle pek çok arşiv malzemesi telef olmuş bulunmasına rağmen günümüze oldukça külliyetli sayıda arşiv vesikası intikâl etmiştir ki bunların büyük bir kısmı Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâiresinde, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Ankara Milli Kütüphane Arşivlerinde mahfûzdur.

Sosyal tarih araştırmaları için ilk elden kaynaklar olarak zikredilebilecek vesikalardan Şer'iyye Sicilleri Osmanlı Devleti'nde davalara bakan kadıların tuttukları kayıtlardır ki bunlardan binlercesi günümüze kadar ulaşmıştır.

Şer'iyye Sicilleri, kadıların giderek artan selâhiyet ve hizmet sahalarına göre önem kazanmıştır. İslam Tarihi'nde hudutların genişlemesine paralel olarak "Taklîd-i Kazâ" yâni "kadılık vazifesinin halîfe adına başkaları tarafından yürütülmesi" usûlünün kabûl edilip yaygınlaştırılmasından sonra, kadıların hizmet ve iştigâl sahaları da genişleyerek tuttukları kayıtlar keyfiyyet ve kemiyet olarak devamlı artmıştır.

Buna paralel olarak Osmanlılarda da aynı medeniyet dâiresinde olmaları hasebiyle kadılık müessesesi teşekkül etmiştir. Devletin bânisi olan Osman Bey'den itibâren kadı tayin edildiği; I. Murat zamanında Kadıaskerlik müessesesinin ihdâs olunduğu

hattâ hücec-i şer'iyelerden alınan harc ve resimlerin tesbit edildiği; Fatih Sultan Mehmed devrinde ise özellikle "sukûk" un yâni resmi muharrerât usûllerinin eğitime ehemmiyet verildiği; Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarının yüksek seviye ulemasından intihâb edildiği, ilim âlemince malûmdur ²¹

Kadıların vazife ve selâhiyetlerini tuttukları sicillerden anlamak mümkündür. Buna göre evvel emirde kadılar bulundukları kaza ya da mahaldeki halkın davâlarını görürdü. Bu davâlarda iddia ve müdafaalar dinlendikten sonra şâhitlerin de şâhitlikleriyle bir karara varılarak verilen karar tarih sırasına göre yazılır ve bunların altına şâhitlerin isimleri ilâve edilirdi.

İslam Hukukû'nun muamelât kısmına taalluk eden muhtelif vekâlet, kefâlet, borçlanma, hibe vs. gibi günümüzde noterler tarafından üstlenilen akitler kadılar tarafından tasdik edilip sicillere kaydedilirdi.

Geniş selâhiyetlere hâiz olan kadılar bugün belediyelerin üzerlerine aldıkları bir takım vazifeleri de görmekteydiler. Muhtesib'in bulunmadığı yerlerde esnaf teşkilatının mürakabesi, narhların tespiti, ihtikâr ve bozuk malların satışının önlenmesi vb. mühim vazifeler de kadılar tarafından ifa ediliyordu.

Kadılar, vazife gördükleri mahaldeki vakıf ve tımarları da denetleyip kontrol ederlerdi. Bu vakıf ve tımarlarla ilgili gördükleri

²¹ Câhit Baltacı, "Şer'iyye Sicilleri'nin Tarihî ve Kültürel Önemi" Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırma Sempozyumu, İstanbul 1985, s. 127.

birtakım usûlsüzlüklerin üzerine giderek üsûle mugâyir uygulamaları önlemeye çalışırlar, gerekirse Divân-ı Humâyûn'a arz tezkeresi sunarlardı.

Tezimizin "Kazâ İdaresi" kısmında açıklanmaya gayret edildiği gibi, doğrudan merkeze bağlı olup müstakil hizmet gören kadılara birçok hususta diğer taşra üst seviye yöneticilerinin tekaddüm etmesi söz konusu olamazdı. Binâenaleyh beylerbeyi ve sancak beylerine gönderilen ve umûr-ı mülkiyyeyi ihtivâ eden ferman, emir ve buyurultular kadılara da gönderilir ve bunlar sicillere işlenirdi.

Yine bölgede asayişin temini, şekâvet olaylarının önlenmesi beylerbeyi, sancakbeyi ve kadı'nın ortak çalışmalarıyla mümkün olmaktaydı. Bu gibi hadiselerde der-dest edilen zanlılar kadı'nın huzuruna getiriliyor, hükmü verilerek gereği icrâ olunuyordu. Şer'iyye Sicilleri bu gibi davâları da muhtevidir.

Bu çalışmamızda kadıların vazifeleri ve Şer'iyye Sicilleri'nin münderecâtını bazı misalleriyle görmek mümkün olabilmektedir.

Şer'iyye Sicilleri'nin ihtiva ettiği belge çeşitlerini kısaca ve umumen gözden geçirmekte fayda vardır.

Kadı sicillerinde ençok göze çarpan vesika türü hiç şüphe yok ki kadı tarafından kaleme alınan hüccet, i'lam, mürasele vb. türü belgelerdir.

Hüccet:Lügat manası delil olan hüccet İslam Hukûku'nda ve husûsen Şer'iyye Sicilleri'ndeki ıstılâhî anlamı itibâriyle Kadı'nın hükmünü ihtivâ etmeyen, tarafeynden birinin ikrârını ve

öbürünün bu ikrârı kabûl ve tastikini muhtevi kadı tarafından onaylanan resmi belgedir. Hücceti elinde bulunduran şahıs veya hükmi şahsiyet ilgili hususta tasarruf hakkını elinde bulunduruyor demektir ki herhangi bir itiraz veya davâ vukûunda elinde bulundurduğu hüccet ile kendi lehinde bir karar verilmesini temin edecektir.

İ'lam: Sözlükte manası "bildirmek" olan ilam kadı'nın belli bir davada hükmünü ve altında imza ya da mührünü taşıyan belgedir. İlamlarda davacının iddiası, delilleri, davâlnın müdafaa ya da sözleri ve bilahare kadının vereceği hükmün gerekçeleri ve hüküm, bir tertip ve usûle uygun olarak peşisıra yazılmıştır.

Mürâsele: Kadı'nın kendisine denk ya da daha aşağıdaki seviyelerde bulunan makamlara yazdığı yazılara denmektedir. Merkezden kadıya gelen ferman ya da buyurultular veya kadı'nın istek ve talepleri bu şekilde diğer makamlara iletilmiş olmaktadır.

Kadı tarafından kaleme alınan bütün bu belgeler hâricinde diğer makamların kadıya gönderdikleri belgeler de Şer'iyye Sicilleri'ne kayt edilmekteydi. Merkezden gönderilen emir, ferman ve buyrultular, sadr-ı azam tezkirecileri tarafından yazılan tezkireler bunlardandır ²²

Sosyal tarih ve özellikle mahalli tarih araştırmaları için ana-kaynak olarak vazgeçilmez bir değer taşıyan Şer'iyye

²² Bu hususta daha teferruatlı bilgi için bkz. Şer'iyye Sicilleri (Mahiyyeti, Toplu kataloğu ve seçme Hükümler) Hz. I. Kasım Ahmet Akgündüz II. Kısım TDAV İlim Heyeti, TDAV İstanbul, 1988.

Sicilleri'ne âit defterlerin büyük bir kısmı bugün Ankara'daki Milli Kütüphane Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde bulunmaktadır. Hemen hepsi Anadolu sancak ve kazalarına mahsus olan bu defterlerin bazıları bugün Türkiye hudutları hâricinde bulunan Varna, Köstence, Tuna vb. gibi yerlere âittir. Fakat Rumeli'ye ait Şer'iyye Sicilleri ise İstanbul Müftülüğü Arşivi'ndedir. Her iki arşivdeki defter sayısı 20.000 kadardır.

¶ Tezimizin mevzunu ve tedkik mahallimiz olan Çankırı Sancağı'na âit 76 kadı sicili defteri mevcuttur. H. 1058 (M. 1642) ilâ H.1330 (M. 1914) tarihleri arasında tutulan bu defterlerin tarihleri arasında mühim fâsılalar vardır. Bu defterler zamanla çeşitli sebepler yüzünden, kaybolmuş olup bu konuda müşahhas bir bilgiye sahip değiliz.

¶ Çankırı'da M.1642 senesinden itibaren 19. yy'ın ortalarına kadar tutulan Şer'iyye kayıtlarının oldukça mahdut sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Miladi 1850 senesine kadar 25 defteri bulunan Çankırı'nın, bu tarihten kayıtların kesildiği M.1914 yılına kadar ise 51 defteri mevcuttur. Konumuzun ana kaynağını teşkil eden Çankırı Şer'iyye Sicilleri'ndeki kayıtların Tanzimât'tan sonra kemmiyet olarak arttığı ancak muhtevâ olarak daraldığı görülmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası olarak kabul edilen Tanzimat'ın ilanı (1839) ve getirdiği yeni anlayış ve müesseseler taşra yönetimini de yeniden biçimlendirmiş bu meyânda husûsen klasik dönemde kazâi-idâri vazifeleri bulunan kadıların selahiyetleri bu dönemden sonra son derece tahdit edilmiştir.

XIX. yy. başlarında Çankırı'nın idâri ve sosyal durumunu araştırmaya gayret ettiğimiz çalışmamızda ana kaynak olarak istifâde ettiğimiz Çankırı Şer'iyye Sicillerine âit 21,22,23,24 ve 25 numaralı defterler H. 1218 ila 1248 yılları arasındaki bir devreyi ihtivâ etmektedir.

H. 1218 (M. 1802) yılından başlayan Çankırı'ya âit 21 numaralı defter bir i'lam defteri niteliği arz etmektedir. 165 sayfa ve 1445 adet vesikadan oluşan bu defterin muhtevi olduğu ilamların vesika hussusiyeti; bilindiği gibi Kadı kararlarını bildiren ve altında kadı'nın imzasını taşıyan belgeler olmasıdır. Bu belgelerde daha önce zikredildiği üzere davacının iddiaları, davalının ifadesi ve bunlara istinâden Kadı'nın hükmü birbirlerini takip etmektedir. H. 1218 (M. 1802) ila H. 1229 (M. 1813) yılları arasındaki 11 yıllık bir dönem içine alan defterin bir kısmının yıpranarak tamir gördüğü anlaşılmaktadır. Yazı genellikle okunaklı olmakla birlikte, yer yer rutubetten dolayı bozulma ve dağılma vardır.

Çankırı'ya âit 22 numaralı defter 144 sayfa olup 215 adet belgeyi ihtivâ etmektedir. H. 1219 (M.1803) yılından itibaren tutulmaya başlanan kayıtların çoğunluğu hüccet, buyurultu, ferman ve berat özelliği taşıyan vesikalardır. Ayrıca az sayıda tereke kaydı, tezkire, cizye evrakı türünden belgeler bulunan defterin son belgesinin tarihi H. 1223 (M.1807) yılına aittir. Yine bir önceki defterde olduğu gibi yazılar gayet okunaklı olmakla beraber bazı sayfalardaki belgeler mürekkep dağılmasından dolayı oldukça zor okunabilmektedir.

Çalışmamızda istifade ettiğimiz 23 numaralı Çankırı Şer'riye Sicilinin kayıtları H. 1232 (M.1816) tarihinden başlamaktadır. Ancak belgelerin tarihleri ummumiyetle müteselsil olmakla birlikte aralarında farklı tarihlere âit vesikalar da vardır. Mesela 1232 (M.1816) tarihli bir vesikanın yanındaki sayfada bulunan müteakip bir belgenin tarihi 1234 (M.1818) olabilmektedir. Hangi sebebe dayandığını bilmediğimiz bu gibi durumlarda farklı tarihlerdeki bu belgelerin sonradan eklenmiş olması ihtimâli mevcuttur. Genellikle yine hüccet, ferman ve buyurultaları muhtevi defterde belirli tarihlere âit narh, tereke, ilam ve avâriz kayıtları bulunmaktadır. 189 sayfa ve 332 belgeden müteşekkıl defterin son vesikası H. 1235 (M.1819) tarihlidir. Defterin bölümleri rutübetten dolayı harab olmuş veya yırtılmıştır.

Yararlandığımız 24 numaralı defterin ilk kaydının tarihi H. 1238 (M.1822)'dir. Çoğunlukla ilam, hüccet, emr-i şerif gibi vesikalar bulunan defterde narh ve tereke kayıtlarına da rastlanmaktadır. Sayfa sayısı 224 olan defterin belge adeti ise 347'dir. Son kaydın tarihi 1242 (M.1826) olmasına rağmen, defterin sonlarına 1241 (M.1825) yılına âit vesikalar da ilâve edilmiştir. Yazısı düzgün ve okunaklıdır.

Son olarak istifâde ettiğimiz defter ise Çankırı'ya ait 25 numaralı kadı sicilidir. Defterin sayfa sayısı 226 , belge adedi 374 dür. İhtiva ettiği belgeler; hüccet, narh kaydı, ferman, tereke, ilam türünden vesikalardır. Defterdeki ilk vesikanın tarihi H. 1242 (M.1826) sonuncusu H. 1248 (M.1832)'dir. Kayıt tarihlerinin muntazam bir sıra takip ettiği görülmektedir.

Biz bu çalışmamızda yukarıda kısa tavsifi yapılan 5 defterdeki konumuz ile ilgili kayıtları titizlikle seçerek değerlendirmeye çalıştık. Ancak Şer'iyeye Sicilleri üzerinde çalışanların çok iyi bildikleri üzere bu defterler farklı bakış açılarından farklı konular için de ayrıca değerlendirilebilirler.

I. BÖLÜM

İDARİ TEŞKİLAT

A. ANADOLU EYALETİ VE ÇANKIRI SANCAĞI

Çankırı, Osmanlı klasik yapısının genel karakteriyle muhafaza edildiği XIX. asır başlarında idarî bakımdan Anadolu Eyaleti'nin bir sancak merkezi durumundadır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda başlayan "Batılılaşma" ve "İslahat" hareketlerine kadar Tımar sistemini temellendiren eyâlet ve sancak birimlerinin, ihdasından itibaren biçim ve kemmiyet olarak önemli istihaleler geçirdiği ma'lûmdur. ¹

Devlet yönetiminde mühim bir idarî teşkilatlanma olan eyalet ya da beylerbeylik birkaç veya daha çok sancağı ihtivâ ederek teşekkül ediyordu. Bu teşkilatlanmanın başında askerî-kul bürokrasisinden yetişmiş ve umûmiyetle vezirlik makamına kadar yükselmiş "Beylerbeyi" vardı. Tımar tevcih etme gücü ve yetkisine sahip olan ve çok sayıda kapı halkı barındıran beylerbeyi Sultanın iradesini en müessir bir biçimde icra eden taşra yöneticisiydi. ²

Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin, idarî, askerî ve malî teşkilatlanmasında ana birim olarak "Sancak" vardı ki başında

¹ Bkz. KUNT, Metin Sancaktan Eyâlete 1550-1650 Arasında Osmanlı umerası ve İl İdaresi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.

² DURSUN, Davut, Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, İstanbul, 1992, s. 187.

Sultanın siyasî, askerî ve idarî otoritesini temsil eden "Sancakbeyi" bulunmaktaydı. Davut Dursun Sancakbeyinin vazifelerini şu şekilde tarif etmektedir:

"Sancakta en yüksek memur olan Sancakbeyi üzerine birkaç cümleyle duracak olursak, sancakbeyinin iki görevi olduğunu belirtmeliyiz Biri askerî görevi, diğeri de idarî görevi idi. Sancakbeyi esas itibariyle daima savaş için hazır bekleyen bir asker idi ve kendi kapı halkı ile kendi yetki alanlarındaki tımarlı sipahîlerle çağırıldığı zaman savaşa iştirak etmek zorundaydı. Bu onun askerî görevini oluşturmaktaydı. Bunun yanısıra sancak dahilinde yaşayanların mal ve can güvenliklerini sağlamak, adaleti temin etmek, şer'e ve örfe aykırı durumları önlemek, suçluları kadî'nın hükmüne göre cezalandırmak gibi görevleri onun idarî alandaki görevlerini oluşturmaktaydı. Sancak beylerinin ayrıca özel görevlerle sancaklara gönderilen görevlilere yardımcı olmak, sınır bölgelerinde bulunanların devletlerarası müzakerelerde bulunmak gibi görevleri de vardı."³

Bu cümleden olarak Anadolu Eyaleti'nin bir sancak merkezi olarak zikrettiğimiz Çankırı, XIX. yy. başlarında bugün birer vilayet merkezi olan Ankara, Bursa, Balıkesir, Aydın , Manisa, Muğla, Antalya, Isparta, Afyonkarahisar, Kastamonu, Bolu, Eskişehir, Kocaeli ve İzmir ile beraber bu eyaletin sınırları dahilindedir. Bazen Çankırı ve Ankara Sancaklarının eyaletden

³ DURSUN, a.g.e., s. 189.

koparılarak bir paşaya yönettirildiğini görmekteyiz.⁴ 1816 yılında Vezir Hüseyin Paşa ve Mehmed Emin Rauf Paşa, 1817 ile 1819 yılları arasında Galip Paşa'nın Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı olduğunu belgelerden öğreniyoruz.⁵

Yine bu dönemde bazen mutassarrıflara Çankırı Sancağı'nın "ber-vech-i muhassıllık" olarak tevcih edildiğine şahit olmaktayız. Ocak 1824 tarihli Vezir Mehmed Nurullah Paşa'ya ve diğer askerîlere gönderilen bir fermanla "Ankara ve ber-vech-i muhassıllık Kengri Sancakları mutasarrıfı Vezirim Mehmed Nurullah Paşa" ifadesi geçmektedir ki bu takdirce Vezir Nurullah Paşa'nın aynı zamanda Çankırı'nın muhassılı olduğu yani vergi geliri ve hasılatını da uhdesine aldığı anlaşılmaktadır.⁶ Mutassarrıf Nurullah Paşa bu şekilde olduça zenginleşmiş ve hatta Sufla kasabasındaki Mali çiftliğinin yarı hissesini dahi satın almıştır.⁷

Bunun yanında kendilerine iltizam verilen bu gibi mutasarrıflar uhdelerinde bulunan eyalet ve livalardan behersene Mart esnasında "Martıyye" namıyla akça tahsil eylemekteydiler. Devlet gönderdiği bir fermanla, bu şekilde usûlsüz vergi

⁴ ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara 1991, s.14.

⁵ B. 23/20 (8. Cemazıyelevvel 1232- M.27 Mart 1816), 24/194 (15 Rebiyyülahir 1232-M. 23 Şubat 1817).

⁶ B. 24/54.

⁷ ÇADIRCI, a.g.e., s.21.

toplanmasının ahâliyi perişân eylediğini bildirerek bunun önüne geçilmesini istemektedir.⁸

Daha önce kısaca bahsettiğimiz Sancakbeyinin yerini XIX. yüzyıl başlarında "Mütesellimler" almıştır ki incelediğimiz vesikalarda bu adla zikredilmektedirler. Mütesellimler Sancağın hem mâli hem de idarî işlerine bakmakta olup bu sayede tahsil olunan gelirin bir kısmını da kendileri almaktaydı.⁹ Elimizde mevcut belgelerden öğrendiğimiz kadarıyla 1804 ve 1805 senelerinde Ali Ağa; 1816'da Hıfzı Bey, 1823 senesinde Asım Bey ve 1825 yılında Edhem Ağa Çankırı mütesellimidirler.¹⁰ Umûmiyetle belgelerde mütesellimlerin ismi geçmemekte ve sâdece "Kengri Mütesellimi" ibaresine rastlanmaktadır.¹¹ Binâenaleyh mütesellimler bazen daha önce zikri geçen mutasarrıflıklarda olduğu gibi Ankara ve Çankırı mütesellimliklerini bir arada idare etmişlerdir.¹²

İktisadî ve İdarî bir birim olan Sancak halkının Devlete ödemek mecburiyetinde oldukları vergileri ve hasılatını toplayarak hazineye gönderen mütesellimler maiyetlerinde oldukça kabarık

⁸ B. 24/128 (15 Zilkâde 1240-2 Temmuz 1824).

⁹ ÇADIRCI, a.g.e., s.23.

¹⁰ B. 22/5 (18 Zilhicce 1219- M.25 Mart 1804), 22/34 (13 Receb 1220- M. 13 Ekim 1805), 24/64 (15 Cemazielâhir 1239, M. 17 Şubat 1823), 24/132, 24/194 (15 Rebiyü'lâhir 1832- M. 4 Mart 1816).

¹¹ B. 23/78 (1233- M. 1817).

¹² B. 24/64 (1239 - M. 1823).

sayıda kapı halkı da barındırmaktadır.¹³ Aynı zamanda bunların bu dönemde büyük konak ve hatta saray diye adlandırılan yerlerde oturmakta ve hizmet görmekte olduklarını tahmin etmekteyiz. Mesela Çankırı mütesellimi Ali Ağa'ya gönderilen bir tezkirede Çankırı Sancağı'ndan tahrir olunan asâkirin kışlalarının Çankırı'ya yapılması düşünüldüğü ancak muhtemel masrafın yüklü olabileceği ifade edilerek, mütesellimlerin oturdukları "Hüseyin Paşa Sarayı" nın veya bir başka yerin bunun için münasip olup olmadığı su'âl edilmektedir.¹⁴

B. KAZA İDARESİ

Osmanlı ülkesi, klasik dönemde idâri taksimatta askerî-mülkî bakımdan beylerbeyilik ve sancakbeyliklere ayrılmıştı. Bunlar da adlî ve idarî olarak "Kazâ" adı verilen yönetim birimlerine taksim edilmiştir.

Kazâ idaresinin başında, Sultanın otoritesini, ilmiyye sınıfından olan kadılar temsil ediyorlardı.

"Dinî bürokrasiye mensup olan kadı uzun bir medrese eğitiminden sonra yönetimde görev almaya hak kazanmakta ve Sünnî İslam'ın temsilcisi olarak Osmanlı yönetiminin taşradaki temel birimi olan kaza yönetiminde etkin bir pozisyonda bulunmaktaydı. Kaza merkezli olan şehir ve kasabanın en etkili yöneticisi olan kadı'nın görev ve yetki alanı sadece adlî ve şer'î işlerle sınırlı olmayıp aynı zamanda idarî, malî ve beledî alanlarda

¹³ ÇADIRCI, a.g.e., s.25.

¹⁴ B. 22/5 (18 Zilhicce 1219 - M. 21 Mart 1804).

da otorite sahibi idi. Kaza merkezinin ve bu merkeze bağılı yerlerin adlî ve idarî yönetimi için maiyyetinde çalışan yardımcıları bulunmaktaydı.

Hükümdar beratıyla merkezden atanan kadî'ların esas görevi, ahali arasındaki anlaşmazlıkları çözümlemektir. Sultanın emrettiği her konuda şeri'ata ve örfe göre hüküm vermekle görevli kadılar, kazâ dahilinde idarî, malî, askerî ve beledî işlerle de ilgilenmişlerdir. Kaza yönetimiyle ilgili olarak merkezle yazışma, yani arz yetkisine de sahip bulunan kadî'nın, Ehl-i Örf'ten taşra yönetiminde görevli olan beylerbeyi ve sancakbeyi gibi kişilerden emir alması söz konusu değildi. Bu bakımdan Osmanlı yönetiminin eyâlet, sancak ve kazâ şeklinde hiyerarşik yapıda örgütlendiğini sanmak, esas itibarıyla yanlıştır. Aslında kaza birimi, doğrudan doğruya merkezî idareye bağılı bulunmaktaydı.¹⁵

XIX. asra gelindiğinde klasik yapı formu dahilindeki kadılık müessesesinin anılan hususiyetlerinde bazı değişimler olduğu ve hatta bu değişimin XVII. ve XVIII. yüzyıllarla beraber tezâhür ettiği malumdur. XIX. asır başlarında yönetim ile yargı işleri birbirlerinden hemen hemen bütünüyle ayrılmaya başlamış ve kadî, idareyi doğrudan doğruya denetleme yetkisini yitirmiş gibi gözükmektedir.¹⁶

Bu meyanda Çankırı kazası da belirtilen süre içerisinde mühim değişiklikler geçirmiştir. Anadolu Eyaleti'nin bir sancağı

¹⁵ DURSUN, a.g.e., s.190.

¹⁶ ÇADIRCI, a.g.e., s.80.

olduğunu ancak zaman zaman buradan koparılarak mutasarrıfların idaresine verildiğini belirttiğimiz Çankırı'nın, kaza olarak, adı geçen eyalete bağlı olduğu zamanlarda eyalet merkezi olan Kütahya'nın mahkemesine merbut olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷ Ancak Ankara ve Çankırı Mutasarrıflığı olarak ayrıldığı dönemde kazanın Kütahya Mahkemesi'ne bağlılığı mevzuunda herhangi bir vesıkaya rastlayamadık.

Ma'lûm olduğu üzere kadılar arasında hiyerarşik bir silsile mevcuttu. Görev süresi, rütbe ve yevmiyyeleri bakımından birbirlerinden ayrılan kadılar kaza ve mevleviyyet kadıları olarak tasnif edilmişlerdi. Mevleviyyet payesini alan kadılar, umumen büyük kazâlara tayin edilirdi. Çankırı'nın bu büyük merkezlerden biri olduğu ve Haremeyn, Bilâd-ı Hamse, Mahrec ve Devriye Mevleviyyeti olarak sınıflandırılan Mevleviyyet kadılıklarından Devriye Mevleviyyeti grubuna dahil olduğu bilinmektedir.¹⁸

İlk devirlerde bi-hakkın vazife yapmakta ve görev yerlerine gitmekte olan kadıların daha sonraki devirlerde ellerine geçirdikleri kadılıkları iltizama verdikleri ve ekseri buraların nâiblerce yönetildikleri malumdur. Nitekim XIX. yüzyıl başlarında Çankırı ve bağlı kazaları, mâiblere iltizama verilmiştir. 1805 senesinde Çankırı Kadısı Mahmud, Çankırı Kazası'nın umûr-ı ahkâm-ı şer'iyyesini Mevlanâ Hâfız Ahmed Efendi'ye.¹⁹ 1818'de kadı olan

¹⁷ B. 21/65 (13 Safer 1220 - M. 14 Mayıs 1805).

¹⁸ ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Kadısı", AİD, IX/1, (1976), s.122.

¹⁹ B. 22/5 (1220 - M. 1805).

Ahmed Abdülhamit Efendi'nin niyâbeti Mehmed Emin Efendi'ye²⁰ 1825 senesinde de Mehmed Emin Efendi'nin bu görevi Esseyid Abdülkâdir Efendi'ye²¹ ihale ettiklerini görmekteyiz.

Belirtilen dönemde bu müessesedeki bozukluk ve kötü hal sarihden ortadadır. Çoğu zaman kadılar, mülkî kadrolar ve nüfuzlu eşrafın tesirine maruz kalmış ve bazen reayaya karşı gadr ve zulümler irtikâb etmişlerdir. Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı Mehmed Paşa, kadı ve naiplere gönderilen bir fermanda şu ifadelerle yer verilmektedir:

"Her kazanın vâki olan mesârifât-ı sahihesinden hakimüşşer olanlar harc u defter ve imza olarak Gurus başına birer para almak ve umûr-ı mühimme-i devlet ve mesalih-i vilâyet için, iktizâ eden arz u ilamlardan başka harc almamak ve defter-i tevzi'den ziyâde bir akça idhâl olunmamak ve birbirlerine arz icrası veyahud bi-gayr-i hakkın celb-i mâl daiyye-i fâsidesiyle hilâf-ı inhâ ıstikâ ittihâz eyledikleri kimesne ile hîn-i mürâfa'a şartları sâbit ve zâhir olup şer'an men olunan da'valardan hükkâm taraflarından mahsûl-i def nâmıyla mugâyir-i fetvâ-yı şerif bir akça ve bir habbe alınmamak ve şer'an hüküm olunan de'âvîden resm-i âdiden başka birşey ahz ve mütâlebe kılınmamak..."²²

Yukarıdaki belgeden de anlaşıldığı üzere kadı'ların baktıkları da'valarda birtakım sû-i istimâller vukû'a geldiği ve

²⁰ B. 23/117 (11 Şevval 1234 - M. 6 Temmuz 1818).

²¹ B. 24/134 (1241 - M. 1825).

²² B. 24/80 (Evâil-i Ramazan 1239 - M. Mayıs Başları 1823).

nizâma mugâyir "mahsûl-i def" ve çeşitli adlar altında paralar aldıkları görülmektedir.

Ayrıca bu dönemde kadılar küçük kazalara tayin ettikleri naibleri de sık sık değiştirerek yerlerine bir başkalarını gönderiyor ve böylelikle yeni ta'yin edilmiş nâib gibi herbirinden kânuna aykırı ayrı ayrı akça tahsil ediyorlardı²³.

1802 senesinde Sultan III. Selim vaziyetin vehâmetini görmüş olmalıdır ki, çıkardığı bir fermanla bu gibi usûlsüzlük ve su'î isti'mâllerin tesviyesi hususuna eğilmiş ancak Tanzimat-ı Hayriyye'ye kadar bu mevzû'da kat'î ve nihâî bir iyileştirme görülememiştir²⁴.

C. İDARÎ BİRİMLER

Şehir olma özelliği gösteren ve kendisine bağlı mahalle ve köylerin bulunduğu idarî ve kazaî birimlere "kaza" adı verildiğini zikretmiştik. Bu cümleden olarak incelediğimiz Şer'iyye Sicili defterlerinden Çankırı Sancağı'nın idârî birimlerine müteallik hâsıl olan bilgi ve materyaller neticesinde elde ettiğimiz kazâ, bunlara bağlı mahalle ve köylerin isimlerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkün olabilmiştir.

a) Kazâlar

- I. Çankırı (Merkez)	- IX. Bucura
- II. Tosya	- X. Keskin

²³ ÇADIRCI, a.g.e., s.83.

²⁴ ÇADIRCI, a.g.e., s.81.

- III. Kal'acık
- IV. Toht
- V. Kârgı
- VI. Koçhisar
- VII. Şa'banözü
- VIII. Kurşunlu
- XI. Karıpazarı
- XII. Kurupazarı
- XIII. Ökiz
- XIV. Milan
- XV. Çerkeş

b) Kazalara Bağlı Mahalle ve Köyler

I. Çankırı (Merkez)

Mahalleleri:

1. Alacamescit	10. İmâret
2. Câmî-i Kebîr	11. Karataş
3. Çetince	12. Kayserbey
4. Çukur	13. Mirahur
5. Debbaghane	14. Şeyh Osman
6. Halil Ağa	15. Taş Mescit
7. Hoca Bahşayış	16. Yapar
8. Hoca Elvan	17. Yoğurtcu
9. Hoca İbrâhim	

Köyleri:

- Absarı	- Hasağca
- Ahlad	- Hıdırlık
- Akçavakıf	- Hisarcık
- Aktaş	- Hisarcık Kayısı
- Anuza	- Hoca Hüseyin
- Aşağı Çavuş	- Karaşeyh
- Aşağı Alagöz	- Kayıçivi

- Aşağı Pelitözü	- Kınık
- Aşağı Yanlar	- Kızılsin
- Balı Bağı	- Kilisecik
- Bayındır	- Korgun
- Bigay	- Kuyupınar
- Boyalıca	- Küçüklü
- Çayırpınar	- Maruf
- Çivi	- Mesudvıran
- Çiftlik	- Merzi
- Çörekçiler	- Mezid Hacı Bey
- Çukurvıran	- Ovacık
- Dedeli	- Saray
- Dengi	- Selmanlı
- Dikenli	- Seydi
- Düğüm	- Şeyhler
- Dümeli	- Şeyh Yunus
- Eldizim	- Tuzla
- Elve	- Tünü
- Esed Hacıbey	- Urvay
- Göreme	- Yerik
- Gülas	- Yukarı Alagöz
- Gülas Kayısı	- Yukarı Çavuş
- Hâcib	- Yukarı Yanlar
- Handırı	- İnandık

II. Tosya

Mahalleleri:

1. Ahmet Ağa	13. İbn-i Selim

2. Aşağı Şeyh	14. İlyas Bey
3. Câmî-i Atîk	15. Karek
4. Çatma	16. Kargı
5. Değirmenci	17. Kazgancı
6. Dere	18. Kocafakîh
7. Dilgüşâ	19. Mahkeme
8. Hacıpîr	20. Pınarbaşı
9. Hakîrlizâde	21. Şehreküsdü
10. Hocafakîh	22. Yenice
11. Hocalmât	23. Yukarışeyh
12. Hurşit	24. Yukarışeyhler

Köyleri:

- Ağcakavak	- Hani
- Aluç	- İlmek
- Aspiros	- Karaberk
- Bağözü	- Kargın
- Balcılar	- Kınık
- Bayat	- Kızılca
- Çepni	- Kuyuca
- Çiftler	- Muradköy
- Çiği	- Oba
- Çukur	- Sekü
- Dağçatı	- Süncüran (Sevinçviran)
- Dikmen	- Suluca
- Ekincik	- Viransekü
- Göbene	- Yarakın
- Gökçeöz	- Yerkuyu

III. Kal'acık

Mahalleleri:

1. Ağca	7. Depedelen
2. Ahi Kemal	8. Düşkünler
3. Ahiler	9. Halil Aga
4. Canşa	10. Saray
5. Çumrâ	11. Sofular
6. Çarık	

Köyleri:

- Aktepe	- Hasayacık
- Alibey	- Kargın
- Avkad	- Karaüyük
- Çandar	- Kınık
- Çiftlik	- Kozayağı
- Çöte	- Kumartaş
- Dokuztorba	- Mahmutlar
- Elecik	- Timurtaş
- Eski	- Uyurca
- Gelbulasın	- Yalım
- Gökçeviran	- Yılanlı
- Göl	- Yüzbeği
- Halfat	

IV. Toht

Mahalleleri:

1. Aşağı Mahalle
2. Câmî-i Kebir
3. Yukarı Mahalle

Köyleri:

- Aşağı Badkir	- Kayacık
- Ayva	- Kaymaz
- Babsa	- Kavak
- Bâdem	- Kollar
- Bayındır	- Müslim
- Bayır Akseki	- Öğir
- Beşdud	- Pelitcik
- Bigay	- Samri ma'a Yenice
- Boluca	- Şeyh Osman ma'a Kuyucak
- Böğet Akseki	- Toyuz Saray
- Davudlar	- Yabani
- Doğan	- Yarakin
- Eyl Sekisi	- Yukarı Badkir
- İncek	- Yüklü ma'a Sazcuğaz
- Karacaözün	- Zâviye
- Karaköy ma'a Akyazı	

V. Kargu

Mahallesi:

1. Kasaba-i Kargu

Köyleri:

- Bağözü	- Karapürçek
- Cakırlar	- Kasmal
- Çarkışla	- Köprübaşı
- Dilmensaray	- Maksudlu
- Eğzen	- Mora ma'a Pelidözü

- Göl
- Karaboya
- Karacaoğlan
- Karakise
- Karaköy
- Örencik
- Saraycık
- Sinanözü
- Tekyenışın
- Urunkuş

VI. Koçhisar

Mahallesi:

1. Kasaba-i Koçhisar

Köyleri:

- Arpayeri
- Aşağıbozan
- Baslama
- Bozan Alevî
- Çandar
- Engebe
- Hacı Hasan
- İlsuluk
- Kal'a maa Meydan
- Kise
- Mûsa
- Saraycık
- Sekü
- Şeyhler
- Yüksek

VII. Şa'banözü

Mahallesi:

1. Nefs-i Şa'banözü

Köyleri:

- Arab
- Bulgur
- Büyük Yakalı
- Dalyas
- Kamış
- Küçük Yakalı
- Sarıkürd
- Yakalı

- Ereğez
- Gümerdiğin
- Yenice

VIII. Kurşunlu

Köyleri:

- Çardak
- Çavundur
- Eğdir
- Kapaklı
- Köprülü
- Kürd
- Sekülü
- Taşkaracaları
- Timurcuviran
- Yabâni
- Yılanlı
- Yozgad

IX. Bucura

Köyleri:

- Akçaviran
- Alibey
- Aluç
- Belviran
- Bucura
- Dereköy
- Dumlupınar
- Elye
- Elyeğür
- Günü
- Kaçan
- Kayı
- Kazlar
- Kılıçlar
- Ödemiş
- Ömerli
- Okcular

X. Keskin

Köyleri:

- Akçakavak
- Aydın
- Karık
- Kızılca

- Bahşâne	- Köse
- Bâlişeyh	- Nazarcık
- Bıyıklı	- Şeyh Şâhi
- Hasandede	- Şeyh Şâmi-i Kebir
- Hızırşeyh	- Ulaş
- Karacalı	- Yıva

XI. Karıpazarı

Köyleri:

- Avretevi	- Karaağaç
- Basdak	- Kalınca
- Buğurviran	- Kızılsakal
- Büğdüz	- Orta
- Eldek	- Sakabcaviran
- Gökçeviran	- Sakaili
- Halfat	- Salur
- Hasan Hacı	- Üyük
	- Yıva

XII. Kurupazarı

Köyleri:

- Çerçiler	- Kayı
- Karakoçaş	- Mart
- Karaviran	

XIII. Öküz

Köyleri:

- Cevlik	- Pelitcük

- İbrik
- Karaköy
- Urunlucu

XIV. Milan

Mahalle

Kasaba-ı Milan

Köyleri:

- Ağça kilise
- Aksekülü
- Aslanlı
- Bayramvıran
- Bereket
- Çardak
- Çatkilise
- Çiftlik
- Demirlü
- Dodurga
- Erdeş
- İlaldı
- İnceöz
- Karacalar
- Karacavıran
- Karataş
- Kükürt
- Oruçgâzi
- Sarıkaya
- Yakalı
- Yenice

XV. Çerkeş

Mahalle

Kasaba-ı Çerkeş

Köyleri:

- Agacuk
- Ahur
- Akhasan
- Alaşa
- Kadı
- Karaküşek
- Karyağdı
- Kızıllar

- Aşağı Çukurca	- Köprülü
- Basmıl	- Kuyucak
- Bozoğlu	- Ortaköy
- Çamluca	- Saraycuk
- Çölmekçi	- Sülüler
- Çukurvıran	- Viran
- Depecik	- Viranlu
- Dikenlü	- Yağmurvıran
- Dikmen	- Yakûblar
- Eymür	- Yoncalu
- Haspınar	

XIX. yüzyıl başlarına ait incelediğimiz vesikalara göre yukarıya dercettiğimiz Çankırı Sancağı'ndaki kaza ve bunlara merbût mahalle ve köylerin ad ve sayılarından bazı neticeler çıkarmak mümkündür. Kazalara bağlı köyleri defterlerde tamamen birarada göremememiz sebebiyle gerçek sayılarının biraz daha fazla olma ihtimali mevcuttur.

Bu taktirce Çankırı'ya bağlı merkez de dahil olmak üzere üç büyük kazanın olduğu görülmektedir. Bilhassa Tosya Kazası, mahalle ve köy sayısındaki fazlalığı ile dikkati çekmektedir. Hattâ bu devirde 24 mahalle ile Çankırı Kazası'ndan da büyük gözükmemektedir. Ancak mahallelerinin büyüklüğü ve nüfusu hakkında kesin bir ma'lumata sahip olamadığımızdan bu konu hakkında kat'i birşey söylemenin doğru olamayacağı kanaatindeyiz. Tosya'nın bir şehir olarak inkişafı sanıyoruz ki mevki itibariyle tarihî - stratejik yönüyle beraber memleketin

iktisat ve haberleşme sahasında büyük ehemmiyeti hâiz yollar üzerinde bir kavşak noktası olmasıyla açıklanabilir.

Bunun yanında Kal'acık kazası mahalle ve köy sayılarının fazlalığı ile mühim bir kaza olarak yine câlib-i dikkattir. Kal'acık topraklarını ikiye ayıran Kızılırmak, buranın iktisadî ve sosyal hayatında müsbet tesirlerde bulunmuştur. Binaenaleyh Kalacık'ın idarî ve adlî yükünün artması dolayısıyla XVI. yüzyıl başlarında Keskin kazası buradan ayrılmıştı. Yine aynı şekilde Toht'un da benzer sebeplerden dolayı mezkûr asırda Çankırı kazası'na merbûtiyeti son bulmuş ve müstakil bir kaza olarak ortaya çıkmıştır.²⁵

²⁵ KANKAL, a.g.e., s.29.

II. BÖLÜM

SOSYAL HAYAT

A. ŞEHİR VE MAHALLE

Umûmiyetle şehir denince, sâkinlerinin iş bölümüne tâbi olarak ziraat dışı mal ve hizmet ürettikleri ve bunları yakın çevresi veya daha geniş bir saha için pazarladığı yerleşim birimi akla gelir. Osmanlı, şehir ve kasabanın ta'rifini "Cuma kılınır ve pazarı durur yer" şeklinde yapmaktadır.¹

Ziraat dışı üretim yapıldığından dolayı toprakları mîrî arâzî grubu hâricinde bulunan şehir, bunun dışında ba'zı husûsiyetleri de hâizdir. Sosyo-ekonomik ve kültürel zâviyeden bakıldığında şehir, sosyal hayatın mesleklere, işbölümüne, farklı kültür gruplarına göre organize edildiği, müesseseseleşmenin kesâfet kazandığı, grift insan münâsebetlerinin bütün bir günlük hayata tesir ettiği yerleşme merkezi olarak görülmektedir.² Bunun yanında şehirlilerin kendi güvenliklerini temin edebilme imkânlarına sahip olmaları ve kısmî muhtâriyete dayanan müesseseleri geliştirmeleri ıktiza etmektedir. Zikredilen sebeplerden dolayı şehri belirleyen

¹ ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1961, s.1265.

² SEZAL, İhsan, Şehirleşme, İstanbul, 1992, s.22.

fizikî unsurların başında sur, yönetim binâları, pazar yeri, ibâdethâneler ve umûmî toplantı mahalleri sayılmalıdır.³

Bu takdirce Çankırı şehrinin bu gibi husûsiyetleri muhtevî olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı'nın şehri tarifinde karşılaştığımız "Cuma kılınır yer" tarifi, incelediğimiz dönemde geçerliliğini yitirmiş gözüküyor. Ulaşım imkânlarının kısıtlı ve mesâfelerin uzun olmasından dolayı Cuma namazı köylerde bulunan mescitlerde de kılınıyordu.⁴

Çankırı şehri de, diğerleri gibi birbirlerini tanıyan, aralarında karşılıklı mesûliyetleri ve sosyal dayanışma münâsebetleri bulunan insanların bir arada yaşadıkları mahalle cüzlerinden teşekkül ediyordu. Bu mahallelerde yaşayanlar kâhır ekseriyetle müslüman oldukları halde gayr-i müslimlerin, husûsen Rum hristiyanların, burada temekkün ettiklerini görüyoruz. "İktisadî Vaziyet" bahsinde değinileceği üzere bu gayr-i müslimlerin elimizdeki belgelere göre çoğu ticâretle iştigâl etmekteydiler. Bunların cemaat olarak kendilerine mahsus bir mahalleleri olduğunu tespit edemiyoruz. Umûmiyetle müslümanların yaşadıkları mahallelerde onlarla beraber oturuyorlardı.⁵

Bunun yanında çarşı ve pazarlarıyla ticarî faaliyetlerin kesif olarak yaşandığı Çankırı şehrinde esnafın değişik mahallelerde yaşadıkları, kendi sınıfları arasında bu babda bir gruplaşmanın

³ ERGENÇ, a.g.m., s.1265.

⁴ B. 23/17 (Evâhir-i Cemâziyelevvel 1232 - M. Nisan 1816).

⁵ B. 21/31 (17 Rebiyyülevvel 1219, M. 27 Haziran 1804).

olmadığını görüyoruz.⁶ Bu durum, Osmanlı şehirlerinde, esnafın farklı bir sosyal sınıf olarak diğer halktan ayrı bir şekilde kendi aralarında farklı bir mahallede ikâmet ettikleri doğrultusundaki bazı araştırmacıların serd ettikleri fikirlere karşı olarak Özer Ergenç'in tespitlerini desteklemektedir.⁷

Çankırı şehrinde ve sancağa bağlı şehir niteliği taşıyan diğer kaza merkezlerinde mahallelerin genellikle bir cami ya da mescit etrafında şekillendiği ve teşekkül ettiğini görmekteyiz. Bunun yanında mahalle isimlerine dikkat edilecek olursa çoğunun bir mescit ya da "Hoca", "Bey", "Ağa", "Şeyh" lakaplı kişilerin isimleriyle tesmiye olunduğu anlaşılmaktadır. Sanıyoruz bu kişiler mahallelerin kuruluşunda cemaatlerin maddî ve mânevî liderliklerini yapıyorlardı.

Çankırı mahalleleri içerisinde Kale mahallesi diye ayrı bir mahalle geçmemekle berâber bazı belgelerde "Kale sakini" ya da "Kale sakinlerinden" şeklinde ifadeler bulunmaktadır.⁸ Tahminimize göre kalenin hemen dibinde bulunan şehrin, kaleye çok çok yakın veya kale eteklerindeki ev sâkinleri için bu ifade kullanılmaktaydı. Ayrıca kalede, güvenlik maksadıyla kale neferâtıyla beraber Üsküdar ocağı sûvârilerinin bulunduğunu anlıyoruz. Bu neferât ve sûvâriler, 1805 yılından evvel halka karşı

⁶ B. 25/13 (9 Şevval 1243, M. 25 Nisan 1827), 25/22 (1 Rebiyyülevvel 1243, M. 23 Eylül 1827).

⁷ ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları, IV, 1984, s.72.

⁸ B. 21/26 (20 Safer 1219 - M. 2 Haziran 1804).

zulüm ve tea'ddî eylemişler ve bilâhare gelen buyurultuda zulümlerinin def edilerek suçluların cezalandırılmaları emredilmişti.⁹

Osmanlı toplumunda ayrıcalıklı bir sosyal kesim olup halk ve devlet nezdinde saygı ve itibar gören "seyyidler"in Çankırı şehri ile beraber Toht kazasında ikamet ettiklerini belirliyoruz. Elimizdeki belgelerde, nikâbet kaymakamı olanlara tenbihlerde bulunularak halkın ve kaymakamın seyyidlere iyi davranmaları, ayrıca seyyidlik iddia edenlerin nesebinin tahkiki bakımından Dersa'adet'e yollanmaları Nakibül-eşraf'ca istenilmektedir.¹⁰

Şer'iyye Sicilleri'ne ait bir vesika İstanbul Rum Patrikhanesi'ne dahil olan Tokat, Niksar ve Çankırı Metropolitliği ile alakalıdır. Çankırı ve zikredilen yerlerde bulunan hristiyanların dinî lideri Melinos adlı rahip Kayseri Metropolitliği'ne nakl olunduğundan dolayı Kirbolos isimli râhibin bu vazifeye kendi cemaatine seçildiği zikredilmekte ve âdet-i pişkeş olan 2500 akçayı Hazine'ye yatırarak vazifesine başlayabileceği bildirilmektedir. Ayrıca bu vesikada ehl-i zimmetin hakları ve uyması gereken kurallar uzun uzadıya sıralanmaktadır.¹¹

⁹ B. 22/34 (14 Receb 1220 - M. 9 Ekim 1805).

¹⁰ B. 22/75 (15 Zilkade 1221 - M. 25 Ocak 1806), 22/112 (17 Receb 1222 - M. 21 Eylül 1807).

¹¹ B. 23/8 (28 Receb 1231 - M. 26 Mayıs 1815).

B. VAKIFLAR

Vakıf, ma'lûm olduğu üzere bir kişinin bir veya daha fazla mülkünü, toplumun ihtiyaçlarını oluşturan dinî ve ictimai bir gâyeye Allah rızasını kazanabilmek niyetiyle sarf ve tahsis etmesidir.

"Maddi karşılık beklemeden başkalarına yardım etmek gibi, ulvî ve fevkalade bir düşüncenin mahsûlü olan vakıf müessesesi, yüzyıllardan beri İslam ülkelerinde büyük bir ehemmiyet kazanmış, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirler icrâ etmiş olan dinî ve hukukî bir müessesedir."¹²

Şehirlerin kuruluş ve inkişâfında büyük faydalar temin etmiş olan vakıfları, incelediğimiz mevzuu daha iyi tasrih edebilmek bakımından ikiye ayırmak faydalı olacaktır. Bunlardan ilki "aynıyla intifa olunan" yâni bizâtihi kendisinden istifâde edilen vakıflardır. Bunlar "müessesât-ı hayriyye" vakıflarıdır. Câmî, mescit, medrese, mektep, imâret, zâviye, kervansaray, dârüş-şifâ ve kütüphâneler bu grubu dâhildirler. İkinci kısım ise "aynıyla intifâ olunmayan" ancak mâru'z-zikr vakıf birimlerinin işlemesini ve devamını sağlayan bina, arazi, nakit para ilh... gelir kaynaklarının teşkil ettiğı vakıflardır ki bunlara Osmanlılarda "asl-ı vakıf" adı verilmiştir. Bu iki grup birbirleriyle daima tamamlayıcı bir münasebet içerisinde olmuştur.¹³

¹² KAZICI, Ziyâ, İslâmi ve Sosyal Açıdan Vakıflar, İstanbul, 1985, s.9.

¹³ HALAÇOĞLU, Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Ankara, 1991, s.139.

Çankırı Sancağı'nda vakıfların kısm-ı a'zaminin kuruluş tarihi Osmanlı hakimiyeti öncesine dayanmaktadır. Bu vakıflar bölgenin fethini müteakip buraya yerleşen - büyük ihtimalle fetihle mühim hizmetleri görüldüğünden - bir kısım köy, çiftlik, mezraa vb. gibi gayr-i menküllerin kendilerine mülk olarak verildiği mütemâyiz Türk emir ve beyleri tarafından vakf olunmuşlardır. Mâmâfih bunlardan başka Şeyh, Derviş, Hacı, Âhi, Ağa ve Çelebi lakaplı zengin ve nüfûzlu kişiler de vakıf teşekkülünde mühim pay sahibi olmuşlardır.¹⁴

Çankırı'da bu gibi vakıf sahibi olan kişilerin başında İsfendiyaroğlu Kâsım Bey gelmektedir. Kâsım Bey daha önce zikredildiği üzere Osmanlı Devleti'nden evvel Çankırı ve havalisinin hakimidir. Çankırı şehrinde olduğu gibi Çankırı çevresinde de muhtelif hayrâtı mevcuttur. Şehirde adına yaptırdığı imâretinden başka, Tosya, Kalacık cami'lerine, Kalacık'ta mevcut çeşmelerin meremmetine, Sultan Hâtun Türbesi'ne, binâ ettirdiği zâviyelerine, Ali Dede ve Şeyh Sâlih ile Elvan Seydi zâviyelerine vakıfları vardır. Bunun yanında bölgenin nüfûz ve itibar sahibi Türk Beylerinden Tohtioğulları, İsâbeyoğulları, Temâcioğulları ve son dönemde Çivitçioğulları ashâbü'l-hayrattan olarak bölgenin sosyal kalkınmasında mühim roller oynamışlardır.¹⁵

Çankırı Sancağı'nda vaki bazı vakıf karye gelirleri bölge dışındaki birtakım vakıf müesseselerine akar olarak tahsis edilmiş

¹⁴ KANKAL, a.g.e., s.240.

¹⁵ KANKAL, a.g.e., s.241.

durumdaydılar. Bunlardan birisi Sultan II. Bayezit'in Amasya'daki imâreti vakfıdır. Bu imaret vakfı gelirinin bir kısmı Çankırı'nın karyeleri olan Korgun ve Aktaş ahalilerinden tahsil edilerek sağlanmaktadır. Evasıt-ı Zilkâde 1232 tarihli bir belgede tahsil edilen gelirin kaynağı, karye ahalilerinin hasıl eyledikleri terekelerinden sekizde bir öşr ve sâlâriyyeleriyle diğer vergileri olarak zikredilmektedir. Başka bir belgede de vakıf zâbitinin "kâtıbiyye" vb. adlar altında karye ahalilerinden usulsüz vergi aldığı yolundaki istimâ ve şikâyetlere istinaden Çankırı naibinden konunun tahkiki istenilmektedir.¹⁶

Yine sancak dışındaki bir başka vakıf Tokat'taki Gülbahar Hâtun vakfıdır ki bu vakfın gelirinin mühim bir kısmının Toht ve tevâbi'l mukâta'asının Çankırı Sancağı'nda vâki dokuz adet köyünden karşılandığını öğreniyoruz.¹⁷

a) Cami ve Mescitler

Kâsım Bey Mescidi: Daha önce belirtildiği gibi Çankırı'da en fazla hayrât ve vakıf sahibi olan kişi İsfendiyaroğlu Kâsım Bey'dir. Çankırı şehrinde kendi adına binâ ve teessüs ettirdiği imâret müctemilâtıyla berâber cami-i şerifi mevcuttur. İmaret mahallesinde bulunan vakfın gelirinin çevre köy ahalilerinden karşılandığını tesbit ediyoruz.¹⁸ 9 Kasım 1803 tarihli bir vesikadan

¹⁶ B. 23/33 (Evâsıt-ı Zilkade 1233 - M. Eylül Ortaları 1817).

¹⁷ B. 23/78 (1233 - M. 1817).

¹⁸ Bu köyler Gökçeöz, Yakalı, Ağça, Samrı, Çukurvıran, Kızılsın, Öğir, Saray, Yanlar olarak Çankırı'nın 578 Numaralı Evkaf Defteri'nde hasıllarıyla beraber yazılıdır. Bkz. T.D. 578 Vr. 23-26.

Kâsım Bey Mescidi'nde Müteveffıye Sultan Hatun ruhu için eczâ-yı şerif vakfı ihdas edildiği anlaşılmaktadır. Bu vakfın mütevellisi Meclis-i şer' de vakıf karyelerinden olan Hisarcık kayısı ahalilerinin üç seneden beri öşrlerini akreb pazar olan Çankırı'ya nakil etmemelerinden dolayı vakfın zarara uğradığını serd ederek karye ahalilerine karşı dava açmıştır.¹⁹

Mevzu ile alakalı elimizdeki bir vesikadan yine Kâsım Bey Vakfı'nda hitâbet ve nakib-i nân cihhetlerinin bulunduğu ve bu cihhetlerin mutasarrıfı el-Hâc Hâfız Ahmet b. el-Hâc Ali'nin fevtinden dolayı mahlûlatının iki oğluna tevcih edildiği görülmektedir.²⁰

Kâsım Bey vakfından olan cami-i şerifin adı "Beğ Camii" olarak da halk arasında telaffuz edilmektedir. 1397 senesinde inşa edilmiş olması muhtemeldir.²¹

Cami-i Kebir (Süleyman Camii): Çankırı'da bulunan büyük vakıf eserlerinden biri de Sultan Süleyman Camii'dir. Evliya Çelebi'ye göre üzeri alüminyum sac la örtülü bu cami Çankırı'daki cami'lerin en meşhurdur.²²

Kitâbesinden anlaşıldığına göre H. 966 yılında tamamlanmış olup Kanûni Sultan Süleyman'ın direktifleriyle

¹⁹ B. 21/8 (21 Receb 1218).

²⁰ B. 23/90 (7 Zilhicce 1233 - M. 9 Ekim 1817).

²¹ KANKAL, a.g.e., s.245.

²² EVLİYA ÇELEBİ, Seyâhatnâme, C. III, İstanbul, 1314, s.887.

Mimar Sinan'ın kalfaları tarafından bina eylendiği tahmin edilmektedir.

Araştırdığımız devirde "Câmi-i Kebir Mahallesi" olarak geçen cami'in bulunduğu mahalle, cami'in inşasından evvel de "Cami Mahallesi" olarak tarihi kayıtlarda zikredilmektedir. Bundan dolayı inşa'dan önce burada bir cami'in var olduğu ihtimali mevcuttur.

Camiin bina edilmesinden başka burada kullanılacak su için su yolu yapılmış ve su yoluna üçer arşın mesafede bağ ve bahçe kurulması kat'iyyetle men edilmiştir.²³.

Sultan Süleyman Camii'nin gelirleri hususunda Şer'iyye Sicilleri'nde sadece bir vesikaya rastlayabildik. Bu vesikada, Sultan Süleyman Camii'ne merbût Hacı Durmuş vakfından bahsedilmekte ve Merhûm Hacı Durmuş'un ruhu için eczâhân olan el-Hâc Hüseyin'in fevt olmasından dolayı yerine oğlunun bu vazifeye ta'yin olunduğu belirtilmektedir.²⁴ Mezkûr cami'in hemen yanı başında "Çividci el-Hâc Mehmed Medresesi" bulunmaktadır. 1822 tarihinde medresenin müderrisi yine vâkîfın ahfâdından olan Çividcizâde el-Hâc Mustafa Efendi'dir.²⁵

Alacamescid: Çankırı'nın merkezinde olup bulunduğu mahalleye de kendi adını veren Alaca mescidi kimin yaptırdığı belli değildir. Mescid'in 19. yüzyıl başlarında el-Hâc Hüseyin tarafından

²³ KANKAL, a.g.e., s.248.

²⁴ B. 23/165 (1235 - M. 1819).

²⁵ B. 24/4 (10 Rebiyyülevvel 1238 - M. 26 Kasım 1822).

tamir ettirildiği anlaşılmaktadır.²⁶ Yine mescide ashâbü'l-hayrât tarafından vaz olunan çırağı ikâ edecek bir kayyum olmadığından üzerine vakıf olunan nükûdun telef olması hasebiyle 11 Kasım 1807 tarihinde el-Hâc Hâfız Mustafa b. Veliyyüddin buraya kayyûm nasb olunmuştur.²⁷

Bimarhâne Mescidi: 1530 yılından sonra yapıldığı tahmin edilen mescide²⁸ âit elimizde mevcut vesikadan buranın nısf imâmet cihhetine İbrâhim Halife'nin tayin edildiği anlaşılmaktadır.²⁹

Kale Camii: Çankırı Kalesinde olan cami, kale etrafındaki mahalleler ve kale neferâtının ihtiyacı dolayısıyla inşa edilmiştir. Kim tarafından bina edildiği belli olmadığı halde tesadüf ettiğimiz bir vesikada buranın Sultan Selim Vakfı olduğu zikredilmektedir.³⁰ Çankırı'ya bağlı Çavuş köyünün gelirleri buraya vakfedilmiştir.³¹

Kutlu Bey Mescidi: Çankırı şehrinde Mirahor mahallesinde olan mescit mahallenin adıyla da anılmaktadır. 16. asırda bina eylendiği tahmin edilmektedir.

Yukarıda bahsedilen cami ve mescidler haricinde Çankırı ve havalisinde ashâb-ı hayrâtın bina ve inşa eylediği müteaddit cami

²⁶ B. 22/32 (1220 - M. 1805).

²⁷ B. 22/134.

²⁸ KANKAL, a.g.e., s.254.

²⁹ B. 22/87 (20 Şaban 1221 - M. 5 Kasım 1806).

³⁰ B. 23/63 (4 Şaban 1233 - M. 10 Haziran 1817).

³¹ T.D. 578, Vr. 41.

ve mescitler mevcuttur. Bilhassa Çankırı'ya bağlı kazalardan Tosya ve Kal'acık'ta vakıf olarak bina edilen mescitler sayı ve keyfiyyet olarak dikkate şâyândır. Alı Beğ, Celal Efendi, Çarşu, Hoca Fakih, Kargulu, Kuran ve Sevimoğlu Tosya'da; Yenice, Elvan Seydi, Çarık Mahallesi mescidi gibi mescitler Kal'acık kazasında müslüman ahalinin istifade ettiği vakıflardır. Diğer kaza ve köylerde bu türden vakıf müesseseleri bulunmaktadır.³²

b) Zâviye, Dârüşşıfa ve Medreseler

Tasavvuf düşüncesi, anlayış ve ahlâkının işlendiği ve İslam kültür tarihinde önemli fonksiyonları icra eden zâviye ve hângâhlar, dünya hayatının sıkıntı ve meşakkatleri içerisinde yorulan ruh ve gönülleri biraz olsun dinlendirmek için bir araya gelen insanları çatısı altında cem eden mühim vakıf müesseseleridir.³³

Çankırı Sancağı'nda bu nevi vakıfların fazla olması ihtimali yanında elimizde bulunan arşiv belgelerine istinaden bunlardan bahsetmeyi uygun bulmaktayız.

Çankırı'nın Karataş mahallesinde bulunan Şeyh Mehdi zaviyesinin ne zaman ve kimler tarafından ihdas edildiğini bilemiyoruz. Bizdeki kayıtlara göre buraya bağlı evkaftan hasıl olan a'sâr-ı şer'iyye ve rusûm-ı örfiyyenin yarısı mütevellisine ve yarısı da adı geçen zâviyenin tamir ve termimiyle cüzhân, ayende

³² Ayrıntılı ma'lûmat için bkz. KANKAL, Ahmet, XVI. Yüzyılda Çankırı Sancağı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993.

³³ KAZICI, a.g.e., s.111.

ve revendeye yemek yedirilmesi için kullanılmaktadır. Bu harcanandan arta kalan olursa vâkıfın evladına taksim olunmaktadır.³⁴ Binaenaleyh zâviyede mezra'adarlık, zâviyedarlık gibi cihhetlerin olduğu ve bunların evlâd-ı vâkıfıdan olan kimselere tevcih edildiği anlaşılmaktadır.³⁵

Çankırı Kalesi'nin fethinde hizmet ve faydaları görülen İmanlu Babânın bânisi ve vâkıfı olduğu İmanla Zâviyesi, Ilgaz yolu üzerinde Doğdu Karakolu mevkiindedir. Zâviyenin ihdasıyla beraber burada "Alemdar" adlı bir köy kurulmuş, bilahare bu köy fazla soğuk yüzünden taşınmıştır. Taşınan bu köye daha sonraları "Şeyhler" ismi verilmiştir.³⁶ Elimizdeki Çankırı kadı'sına gönderilen bir fermanda Çankırı'ya tabi "Alemdar ve Vakf-ı İmanlu" zaviyesinin evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzere zâviyedarları Şeyh el-Hâc Mustafa Efendi, Molla Mustafa, Şeyh Ali ve Şeyh Süleyman'a ait olan vakfın hasılatına fuzûlî müdahale eden erbab-ı tımardan ve Çankırı Kal'ası neferâtından Hâfız Abdullah b. el-Hâc Ali ve şerikinin zikredilen müdâhalesinin önlenmesi istenilmektedir.³⁷

Ala'addin Keykûbad'ın Atabey'i Şeyh Cemâleddin Ferruh'un Çankırı'da bir çok vakıfları olduğu bilinmektedir. Bunlardan en mühimi şehirdeki medrese ve "Darüş-şifa"dır. Bimarhâne mahallesinde M. 1235 tarihinde yaptırdığı "Dârü's-şifa'nın" yanında inşa eylediği binanın üst katı "Dârü'l-hadis" olarak

³⁴ B. 21/11 (24 Şaban 1218 - M. 11 Aralık 1803).

³⁵ B. 24/52 (15 Rebiyyülevvel 1239 - M. 20 Kasım 1823).

³⁶ KANKAL, a.g.e., s.273.

³⁷ B. 21/1 (9 Zilkade 120 - M. 10 Şubat 1804).

kullanılmakta, alt katında ise Cemâleddin Ferruh'un türbesi bulunmakta idi. Elimizde mevcut bir belgede Cemâleddin Vakfı'na bağlı olmak üzere Kaftan (قفطان) zâviyesi ve Kefen bahâ demekle ma'rûf bir zâviyeden bahsedilmektedir. Ayrıca Halil Bey Çiftliği'nin buraya geliriyle beraber merbût olduğu beyan edilerek ber mûceb-i şart-ı vâkîf mutasarrıf olan Hâfız el-Hâc Ahmed b. el-Hâc Ali'nin zâviyeyi, kardeşi oğluna kendi hüsn-i rızasıyla bırakması konu edilmektedir.³⁸ Belgede bahsedilen bu zaviye ve çiftliğin nerede olduğu hakkında ma'lûmat edinmemiz mümkün olamamıştır.

Çankırı'da kurulan vakıf teşekküllerinden birisi de eğitim ve öğretim müesseselerinden olan medreselerdir. Bunlardan "Nusret Paşa Medresesi" Çankırı'nın merkezinde olup Absarı köyünün hâsılı buraya vakfedilmiştir.³⁹

Nasriyye, Şeyh Cemaleddin (Ferruh), Rüstem Çelebi vb. medreseler Çankırı'da kurulup bir çok alimin yetişmesine vesile olmuştur. Dahası, halkın bilhassa dinî yönden tenvir edilebilmesi bu sayede mümkün olabilmektedir.

İncelediğimiz defterlerde rastladığımız bir belge Çankırı'da vâkî bir "mevlevîhane" ile alakalıdır. Bu mevlevihanenin, Cemâleddin Ferruh Dârü's-şifâsı'nın bitişiğinde olması gerektir. Sözü edilen belge, Şeyhü'l-İslam cânibinden Ali Dede'ye gönderilen bir mektuptur. Burada, mevlevihânenin meşihâtı ve

³⁸ B. 23/27 (17 Rebiyyülevvel 1232 - M. 6 Şubat 1816).

³⁹ B. 24/4 (22 Rebiyyülevvel 1238 - M. 8 Aralık 1822).

mesnevîhânlığı mûmâ ileyhe tevcih olunmuştur. Ayrıca vazifeleri umûmî bir çerçevede içerisinde kendisine bildirilmiştir. Buna göre kendisine meşihat ve mesnevîhânlık verilen Ali Dede, devletin ilelebet pâyidâr kalması, pâdişâhın şahsı ve Celaleddin-i Rûmî'nin ruhu için dua edecek, Mevlânâ'nın kitâb-ı müstetâblarını halka okuyacak ve âyin icrâ etmek suretiyle âdâb-ı şeri'at ve tarîkatı ibâdullahâ (müslüman halka) ta'lim ve tefhim ettirecektir.⁴⁰

Ayrıca yine bir vesikada Çankırı şehri dâhilinde ashâb-ı hayrâtın binâ ve ihya eylediği bir "mevlithâne"den bahsedilmekte, buranın bir postnişini olduğu mâmâfih vakıf arâzisi kayıp ve hasılatı yok olmuş olduğundan sicillattan tahkik edilerek ortaya çıkarılması istenilmektedir.⁴¹

c) Diğer Vakıflar:

İslâm dinini kabul ettikten sonra Türklerin, iktisadî ve ictimâî hayatında yüzyıllar boyu müessir bir rol oynayan vakıflar, yine insanımızın ruhundan fışkıran hayır - hâhlık, diğergâmlık ve âlicenaplık duygularının tezâhürüne bir vasıta olmuştur. Bunun yanında insanımızın öldükten sonra bile, bu yolla, amel defterinin açık olacağı inancı vakıfların toplum hayatında fonksiyonel bir müessese olarak ayakta durmasını sağlamıştır. Kuşların berhayâtı, bekârların evlendirilmesi için vb. türlü ihdâs edilen ilgi çekici vakıflar aslında insanımızda var olan rûh inceliğini de

⁴⁰ B. 25/11 (Evail-i Zilhicce 1242 - M. Haziran 1826).

⁴¹ B. 24/139 (1240 - M. 1824).

aksettirmektedir. Bu cümleden olarak tetkik ettiğimiz devir Çankırı'sında bu nev"iden vakıfların bulunduğu görülmüştür.

3 Mart 1806 tarihli bir vakıf senedinden anlaşıldığına göre Çankırı Mütesellimi Ali Ağa marifetiyle Çankırı kazasında vaki sınırları muhdûd bir değirmen vakfedilmiş ve hasılatından Medine-i Münevvere fukarasının ulemâ ve sülehasından beş kişiye her sene birer zer-i mahbûb (sikke) verilmesi şart koşulmuştur.⁴²

Osmanlı Devleti tarafından son derece ehemmiyet verilen Haremeyn-i Şerifeyn yani Mekke ve Medine ahalisine, müslüman halkın ilgi ve saygısı da o derece büyük olmuştur. Devletçe buraya Sürre Alayları'yla gönderilen kıymetli eşyaların yanında Müslüman Türk halkının bu çeşit vakıfları da şâyân-ı takdirdir.

Kayserbey mahallesinden Hacışeyhzâde el-Hâc Mehmet Efendi, mülkünde olan Çankırı Çarşısı'nda terzi arastasında bulunan bir bâb kahvehâne, altında iki adet terzi dükkânı, bir bâb hallâc dükkânı, bir bâb bakkal dükkânını mülkünden çıkararak 1822 Haziran'ında vakf eylemiş ve hâsıl olan gelirden Mekke-i Mükerrerme'de Kazdağlı merhûmun mahdûmlarına bir yaldız altın, Ravzâ-i Mutahhara farrâşlarına bir zer-i mahbûb verilmesini, beşer kuruşa mahalle-i mezbûredeki mescid-i şerifde bir adet çırağ ikâ olunması ve kayyumlarına birer kuruş verilmesini, senede bir kez Regâib Gecesinde pırınç ve sâir levâzımâtı sarf ederek mektep

⁴² B. 22/83 (23 Zilhicce 1221).

sıbyânına ve sâkin olan fukuraya yemek yedirilmesini, mevlid-i şerif tilâvet olunmasını vakıf şartı olarak derc ettirmiştir.⁴³

Yine elimizdeki vesikalarda günlük hayatta halkın diğer ihtiyaçlarını temin eden vakıfların teessüs ettiğini görmekteyiz. Ashâb-ı hayrâtın olan Arab Hacı Abdullâh'ın bina eylediği Taşmescit yakınındaki çamaşırhâne ve pınarın tamiri vakfı,⁴⁴ Hoca İbrahim Mahallesinden Hacı İbrahim demekle ma'ruf Mehmed Emin b. Abdullah'ın terziler arastasında yaptırdığı musluğun doldurulup tamir edilmesiyle alakalı vakıf⁴⁵ Çankırı şehri Hatab Pazarı'nda biriken gübrenin taliplisine satılarak hasıl olan gelirden Çankırı Çarşısı'nda kâin parmak kapılarının tamiri vakfı⁴⁶ gibi vakıflar bu nevidendir.

C. MENZİL NİZAMI

Osmanlı Devleti'nin iktisadî, siyasî ve askerî faaliyetlerinin icrası ancak sistemli bir yol ağının teşekkülü ile mümkün olabilmıştır. Nitekim geniş bir coğrafya üzerine yayılan devlette, merkezin, taşra yönetimi ile münasebet ve muhaberesi, toplanan askerlerin emin bir şekilde mahalline ulaştırılması, ticaretin idamesi ve halkın ihtiyaçlarının te'mini gibi hususların gerçekleştirilmesi ancak bu şekilde sağlanabilmıştır.

⁴³ B. B. 24/34 (Şevval 1838).

⁴⁴ B. 22/43 (7 Zilhicce 1220 - M. 27 Şubat 1805).

⁴⁵ B. 23/157 (23 Cemâziyelevvel 1235 - M. 8 Mart 1819).

⁴⁶ B. 23/153 (5 Cemâziyelevvel 1235 - M. 20 Şubat 1819).

Devlet, husûsen haberleşmeyi daha kolay ve emin bir sûrette yapabilmek için bu yollar üzerinde merkezî bir takım konak yerleri ihdâsını gerekli görmüştür ki "Menzilhâne" nâmıyla tesmiye olunan bu noktalar aynı zamanda ordunun iâşesi ve ticârî nakliyâtta da mühim faydalar getirmiştir.⁴⁷

Menzillerin civârında bulunan ve menzilkeş diye tabir olunan karye ahâlileri, bazı vergi muâfiyetleri karşılığında menzil hizmetlerini ifâ etmekle mükelleftiler. Bu ahâliler arasından terekküb eden hizmetliler grubu, menzillere vâsıl olan ulaklara bargir ve diğer bazı ihtiyaçlarının sağlanması konusunda yardımcı olmaktaydılar.⁴⁸

Mevzu'umuz itibâriyle XIX. yüzyıla gelindiğinde klasik sistemin bir müessesesi durumunda bulunan menzilhâne nizâmı, diğerleri gibi tefessüh temâyülünde olup mezkûr asrın ilerleyen senelerinde bu vaziyet kendini iyiden iyiye hissettiriyor gözükmektedir. Merkezi idâre zaman zaman bu hususta tedbirler almış, hassaten sefer zamanında nizamından çıkan bu gibi yerleri sefer nihâyetinde eski vaziyetine ircâ ettirmek istemişse de tam manasıyla muvaffak olamamıştır.⁴⁹

Malûm olduğu vechile bilhassa klasik dönem karakterinin şekillendiği devirde Çankırı ticaret yolları üzerinde mühim bir

⁴⁷ HALAÇOĞLU, Yusuf, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar", Osmanlı Araştırmaları II, (1980), s.123.

⁴⁸ B. 23/28 (1232 - M. 1816).

⁴⁹ HALAÇOĞLU, Yusuf, a.g.m., s.131.

kavşak noktasıdır. Çankırı Sancağı'na bağlı Tosya ve Koçhisar kazaları üzerinden geçen İpek Yolu bölgeye ayrı bir iktisâdî ve sosyal canlılık getirmekteydi.⁵⁰ XIX. asra gelindiğinde İpek Yolunun ehemmiyetini kaybetmiş olması sanıyoruz bu bâbta bölgeye menfî yönde tesir etmiştir. Ancak yine de Çankırı'daki bu kavşak noktaları zikrettiğimiz üzere haberleşme, Ordu'nun İran'a seferleri ve bilhassa İstanbul'un iâşesi hususlarında fevkalâde vazifeler ifâ eylemişlerdir.

Çankırı Şer'iyye Sicilleri'ne ait incelediğimiz vesikalarda menzillerin problemleri ve tanzimine müteallik konular ağırlık noktasını teşkil etmektedir.

Menzillerin nizamından çıkmasının en büyük sebeplerinden biri muhakkak ki menziller ahâlisinden alınan ve bunları büyük çapta müzâyakaya dûçâr eyleyen tekâlif-i şakka türünden vergiler olmuştur. Mesela 1816 yılında Çankırı'nın mühim menzil noktalarından birisi olan Tosya'nın ahâlileri Der'aliyye'ye takdîm eyledikleri arzuhalde, burada bulunan menzilin masraflarını tamâmen karşıladıkları halde kendilerinden tekâlif-i şakka türünden vergiler talep edildiği ve bu sebeple halleri perişan ve perâkende olduğundan hem bu vergi ve hem de menzil masraflarından kurtulmak istediklerini beyân etmişler, bilâhare sâdır olan fermanla Tosya ahalisinin durumu gözönünde bulundurularak kazâların vergi mütâlebeleri men'edilmiş, ayrıca mürûr ve ubûr eden ulakların menzilde fazla tutulmayarak bargir

⁵⁰ KANKAL, a.g.e., s.3.

ihtiyaçlarının karşılanıp bırakılmasıyla menzil masraflarının azalacağı dile getirilmiştir.⁵¹

Şüphesiz ki, bu asırla beraber süregiden harpler, beraberinde masraflarda zuhûra getirmiş. Nihayetinde meydana gelen bu masraflar halktan çeşitli adlar altında vergiler mütalebe olunmasını gerekli kılmıştır. Binâenaleyh halk tahammül sınırlarını zorlayan bu vergiler altında ezilmiş ve netice itibariyle sosyal ve idarî yapıda birtakım bozukluklar husule gelmiştir.

Bittabii bu vaziyet menzil nizâmını büyük ölçüde etkilemiştir. Yine Tosya ahâlileri menzilden dolayı masraflarının çok olduğunu, bu yüzden çok sıkıntı çektiklerini Dersa'âdet'e bildirmelerine rağmen, Çankırı Sancağı'ndaki "konak mesârifi" ve "saray ta'miri" gibi bilâ ferman vâki olan mesârif haricinde daha önce taahhüd eyledikleri muhassıllık malı ve imdâd-ı seferiyyelerini vermelerinin mecbûrî olduğu bir emr-i şerifle kendilerine tefhim edilmiştir.⁵²

Bu şartlar altında XIX. asrın başlarında Devlet'in muhabere ve askerlerin iâşesi hususunda güçlükler çektiği gözükmemektedir. Yine menzillerdeki bozulma ve aksaklıkların başında buradaki vazifeli grubun tekâsülleri ve devletçe görevli olan ulak ve tatarların gadr ve zulümleri gelmektedir. 27 Mart 1816 tarihli Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı Vezir Hüseyin Paşa'ya gönderilen bir emirde mübâşir ve tatarların "Biz Devlet-i Aliyye'nin

⁵¹ B. 23/28 (1232 - M. 1816).

⁵² B. 23/64 (9 Şaban 1233 - M. 15 Haziran 1817).

memuruyuz" diye ellerindeki menzil emrini göstermeyip ubûr ve bargir ücretlerini ödemededen geçmek istediklerinin duyulduğu ve kesinlikle buna mâni olunarak ellerindeki menzil emrine bakılması, menzil emri olmayanlardan ücret talep edilmesi hususunda gerekenin yapılması istenmiştir.⁵³

Yine bahsedildiği üzere menzircilerin tekâsülleri bu bâbda menfi bir durum oluşturmaktadır. 1805 Kasım'ına ait bir vesikada; Der'aliyye'den Vezir Ali Paşa tarafına giden tatarlara Karacalar menzilhânesinde, menzircilere verilmesi iktizâ eden bargirler verilmeyerek üzerlerine hücûm edildiği istima olunmuş binâenaleyh bu teaddi ve rencideden dolayı menzirciler te'dip maksadıyla Çankırı Kalesine kapatılmışlardır.⁵⁴

XIX. asır başlarına ait elimizde bulunan Çankırı Şer'iyye Sicilleri'ndeki müteaddid vesikalarda Çankırı Sancağı'na bağlı Merkez, Tosya, Karacalar, Karacavıran ve Koçhisar gibi menzillerin yanında umûmen bütün menzillerin şîrâze-i nizâmından çıkmış olduğu görülmektedir.⁵⁵ Devlet bu hususta birtakım tedbirler alma lüzumunu hissetmiş olacaktır ki 1824 yılından itibaren menzilhânelerde "Kîrâ" usûlüne geçilmesini kararlaştırmıştır. Buna göre menzilkeş ahalileri tarafından masrafları karşılanan menziller, bundan böyle buraya mürûr ve ubûr eden ulak vesâirden beher saate 20'şer para ile berâber yem ve bargir ücretlerinin

⁵³ B. 23/20 (8 Cemaziyelevvel 122).

⁵⁴ B. 22/39.

⁵⁵ B. 21/65, 22/39, 24/64 ilh....

tahsili yoluyla idâre olunacaktır.⁵⁶ Merkezden taşraya gönderilen fermanlarda menzilkeş karye ahalileri eski menzil nizamında onca yükü kaldıramadıklarından yeni nizama geçilmiş olduğu belirtilmektedir. Buna binâen bazı ulak, ayan ve zâbitânın buna uymadıklarının duyulduğu tesbit edilmiş ve yeni nizâma harfiyyen uyulması istenmiştir.⁵⁷ Bu yeni nizam ile birlikte menzilkeş karye ahalileri menzil masrafı yükünden kurtulmuş ancak, diğer karye ahalilerinin mükellef oldukları tekâlifî ödemek mecburiyeti doğmuştur. 24 Ağustos 1825 tarihli bir vesıkada Milan Kazası karyelerinden olup menzilkeş grubuna dâhil bulunmasından dolayı tekâlif tahsil olunmayan Karacalar karyesi ahalilerinden bundan böyle Milan kazasına gelen mecmû tekâlifin 1/7'nin tahsili sadedinde karara varılmıştır.⁵⁸ Ayrıca Koçhisar'daki on adet karyeden menzil masrafı olarak toplanan meblâğın bilahare tahsil edilecek matlubâta sayılması uygun görülmüştür.⁵⁹

D. EVLİLİK MÜNASEBETLERİ

Yeni bir aile kurmak maksadıyla bir kadın ve bir erkeğin meşru bir surette bazı sosyal mesuliyetler muvacehesinde bir araya gelmelerine evlilik denilmektedir.

İslam Hukuku'nda evlenme iki tarafın (Kadın ve Erkek) kabûl ve tastağı ile vuku bulan bir akid olarak telakki edilmiştir.

*Amkuru Seriyeye
B. 24/87*

⁵⁶ B. 24/87.

⁵⁷ B. 24/88.

⁵⁸ B. 24/119, 9/ (8 Muharrem 1241).

⁵⁹ B. 24/119 6/ (19 Muharrem 1241 - M. 2 Eylül 1825).

Ancak yine de İslâm Hukûku'nun mer'î olduğu toplumlarda mevcut siyasî otorite, kendi nezdinde umûmiyetle nikâhı tastik mecbûriyeti getirmiştir ki bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nde de durum bu şekildedir. Evlenme hadiselerinde Osmanlı - İslam Hukûku, tastik vazifesini kadılara vermiş ve evliliğin meşrû bir zemine oturtulması husûsunda gereken titizliği göstermiştir. Evlenmek isteyen kişiler kadı'dan bir "izinnâme" alarak imam huzurunda evlenmekteydiler.⁶⁰ Evlilik akidleri genellikle kadı'ların tuttukları sicillere işlenmekteydi. Yani nikâh akdine izin veren kadı, aynı zamanda bunu resmî kayıtlara işlerken bir noter vazifesi de görmekteydi.

XIX. yüzyıl başlarında, elimizdeki belgelere istinâden Çankırı ve umûmen Osmanlı toplumunda meydana gelen evlenme hâdiselerinin sosyal ve kültürel yapıyla irtibatlı olarak mahiyetini kısaca gözden geçirmeğe çalışacağız.

Çankırı'da evlilik ve aile münasebetleri, bölgenin Osmanlı ve İslam coğrafyasının bir cüzü olması hasebiyle Anadolu'nun diğer yerleriyle bâriz ayrılıklar göstermemesine rağmen, mahallî - kültürel motiflerin ayrılığı ve çeşitliliği sosyolojik bir vâkı'a olarak karşımıza çıkmaktadır.

Elimizde mevcut Çankırı Şer'iyye Sicilleri'ne âit vesikalar evlilik ve boşanma mevzuunda gâyet sarih ve aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Daha önce zikrettiğimiz üzere evlenmek isteyen kişilere bulundukları kazanın kadı ve nâiblerinden "izinnâme"

⁶⁰ CİN, Halil, İslam Hukukunda Evlenme, Ankara, 1974, s.283.

alma mecbûriyeti getirilmiştir. Bu izinnâme ile evlenecek olan kişilerin imam huzurunda muayyen bir mehr ile nikahları kısılmaktadır. Mehr ile, evlenen kadın evlilikte ve (veya) evlilik nihayetinde sosyal ve iktisâdî güvenceye kavuşturulmuştur.⁶¹

Belgelerde mehrin miktarı çeşitlilik arz etmektedir. Mesela Çankırı Kazasına bağlı Boyalıca Karyesinden Fatma nâm bîkr-i bâliğa ile tâlibi Ahmet b. Hasan'ın 251 Guruş mihr-i müeccele ile aralarında akd-ı nikâh olunduğu halde,⁶² Kayserbey Mahallesinden Fatma bint-i Mehmed nâm hâtunun kızı Dudu'nun, Mehmed adlı kişiye 71 Guruş mihr-i müeccele ile tezvîc olunduğu bildirilmektedir.⁶³ Mâmâfih mehrin asgari miktârı 10 dirhem gümüşe tekâbül eden bir meblâğ olarak Hanefî Mezhebi imamlarınca kabûl edilmiştir.⁶⁴

Bununla beraber mehrin nakit olarak tespiti ve verilmesi yanında eşya olarak da îtâ edildiğine rastlamaktayız. Örnek olarak 26 Haziran 1804 tarihine ait bir kayıta Kayserbey Mahallesi'nden Emine bint-i Ahmed'in ayrıldığı kocası Karataş Mahallesinden Molla Ahmet b. Hüseyin'den mehr-i müeccele olarak iki adet kilim,

⁶¹ Bkz. ORTAYLI, İlber "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", Osmanlı Araştırmaları I, (1980), s.35.

⁶² B. 21/1 (Evâsıt-ı Rebiyyülevvel 1220 - M. Haziran Ortaları 1805).

⁶³ B. 21/87 (4 Şevval 1220 - M. 27 Aralık 1805).

⁶⁴ ORTAYLI, a.g.m., s.36.

iki tencere, bir döşek, bir minder, iki yastık ve bir yorgan talep ederek davâ açtığına şahit olmaktadır.⁶⁵

XIX. asır başları Çankırı'sında erken yaşta evlilik sıkça görülen durumlardan olarak göze çarpmaktadır. Bu mevzuudaki 27 Aralık 1805 tarihine ait bir i'lam aynen şu şekildedir; "Kayserbey Mahallesi'nden Puşiyân (پوحيان) taifesinden Fatma bint-i Mehmed nâm hâtun taife-i mezbûreden Mehmet b. Ali nâm kimesne mahzarında sağire kızım Dudu bint-i Ali nâm bîkr-i bâliğanın bir kimesne ile beynlerinde nikâh vâki olmayıp lâkin mezbûr Mehmet, oğlu diğer Mehmet'in nefsi için akdine tâlip olmağla ber-vech-i Şer'i'at-ı Ahmediyye yetmişbir Guruş mihr-i müeccele ile sağire-i mezbûrenin nefsinin sağir-i mezbûr diğer Mehmed'in nefsi için bil-velâye akd-ı tezevvüc eyledim dedikde mezbûr Mehmed dahi vech-i meşrûh üzere mezbûre Dudu'yu sağir oğlu mezbûr diğer Mehmed'in nefsi için velâyeti hasebiyle tezvîc ve kabûl eylediği...."⁶⁶

Yukarıdaki vesikada görüldüğü üzere umumiyetle evlendirilen çocukların yaşları verilmemekle beraber bunların pekçoğu daha bülûğ çağına dahi ulaşmamış görünmektedir.⁶⁷

⁶⁵ B. 21/31 (16 Rebiyyülevvel 1219), B. 23/55'deki bir vesikada da bir kat urba mihr-i muaccele olarak verilmektedir.

⁶⁶ B. 21/87 (4 Şevval 1220).

⁶⁷ B. 21/10 (13 Şaban 1218)'de Merzi Karyesinden Zeliha binti Hasan adlı hâtun Meclis-i Şer'de "vâlidem küçükken haberim olmadan beni zevcim Seyyit Ali b. İbrahim'e nikahladı. Fakat ben bülûğa erince nikâhı feshettim" dedikte şâhihlere müracaat edilmiş ve Zeliha'nın

Çankırı ve Anadolu'nun çoğu bölgesinde bugüne kadar süregelen bir âdet olarak erken evliliğin, devrin şartlarını da gözönünde bulunduracak olursak fert ve âile için bazı pratik faydalar temin etmiş olduğu bir gerçektir. Genellikle 19. yy'da bir tarım toplumu manzarası arzeden Çankırı ahâli ve âilesi için erken çocuk sahibi olmanın iktisâdî ve sosyal güvenceler oluşturması gayet tabi'idir.

XIX. asır başlarına âit Çankırı Şer'iye Sicili kayıtlarında "Namzetlik" denilen bir evlenme geleneğinin varlığına tesâdüf edilmektedir ki bu, bir nevi başlık uygulamasının tezâhürü olarak görülebilir. Buna göre bir kız çocuğu ufak yaşlarda velisi tarafından para ya da mal karşılığı va'at edilip, bilahare kız bülûğa erdiğinde namzedi olan gence verilmektedir. Fakat bazı durumlarda kız ya da erkek namzet oldukları ve bülûğa erdikleri halde birbirlerini istemeyebilmektedirler. Mesela 21 Eylül 1817 tarihli bir kayıta Çankırı Kazası'na tâbi Yukarıçavuş karyesinden Ayşe bundan önce amcasının kendisini namzet etmiş olduğu Yukarıpelitözü karyesinden Türkmen Karaca'nın oğlu Ahmed'i istememiş ve diğer bir tâlibi ile nikahlanmışır.⁶⁸

Yine bu devir Çankırı'sında birden fazla kadınla evliliğe nâdiren tesâdüf edilmektedir. Bununla ilgili aydınlatıcı bilgi sâhibi olduğumuz ölüm ve tereke kayıtlarında ölen kişilerin genellikle tek

nikâhı feshettim" dedikte şâhitlere müracaat edilmiş ve Zeliha'nın Ali'den iki kere hâmile kalıp cenin ilkâ eylediği anlaşıldığından zevciyyet mu'amelesine tâbi olduğu belirtilmiştir. (M. 29 Kasım 1803)

⁶⁸ B. 23/69 (19 Zilkade 1233).

eşle evli olmuş olduğu görülmektedir. Ancak bir - iki vesika, bu mevzuuda istisnâ teşkil etmekte, müteveffâların hanımları ve onlardan mütevellid vârislere tereke taksiminde bu hususa şâhit olmaktayız. 23 Ekim 1827 tarihli bir kayıta Yapar Mahallesi sâkinlerinden olup müteveffa Demirci Ali Usta'nın iki hanımı ve onlardan mütevellid çocukları arasında verasetten doğan anlaşmazlığın halledildiğini anlıyoruz.⁶⁹

İncelediğimiz bazı i'lam kayıtlarında bir kıza iki ya da daha fazla kişi tâlip olmakta ve kız, bunlardan birisini kabûl ederek muayyen bir mehr karşılığında tâlibiyle evlenmektedir.⁷⁰

Yukarıda belirtildiği vechile teessüs eden evlilik müessesesi bazı sebeplerden dolayı son bulabilmektedir. Osmanlı - İslam Hukûku'nda nikâh kadar boşanma usûl ve kâideleri de kolaylaştırılmış olsa da, boşanmanın cemiyet ve hukuk tarafından hoş karşılandığı söylenemez. Mezkûr dönemde Çankırı'daki boşanma hâdiseleri genellikle karı-kocanın anlaşmazlık ve geçimsizlikleri neticesinde vukû bulmaktadır.

Çoğu da'vada kadın, kocasıyla beyinlerinde hüsn-i imtizâcları olmadığından dolayı mahkemeye müracaat etmekte ve genellikle de mihr-i müeccelesinden ferâgat ederek nafaka karşılığında kocasından ayrılmaktadır.⁷¹ Ancak bunun yanında

⁶⁹ B. 25/22 (1 Rebiyyülâhir 1243).

⁷⁰ B. 21/6, 21/87.

⁷¹ B. 21/6 (29 Cemaziyelahir 1218 - M. 18 Ekim 1803), 22/114 (25 Receb 1222 - M. 26 Eylül 1807), 23/69 (19 Zilkade 1233, M. 21 Eylül 1817).

İslam Hukûku'nda erkeğin karısını "talâk-ı selase" ile boşaması sözkonusu olmakla beraber⁷² belgelerde bu usul ve ibarelerle boşanmaya çok nâdiren tesâdüf edilmiştir.⁷³

Yukarıda en mühim boşanma sebebinin karı-koca arasındaki geçimsizlik olduğunu ifade etmiştik. Mâmâfih boşanma talebi olmadan dahi bazı durumlarda kadının kocasını mahkemeye şikâyet ettiğini görüyoruz. 1 Ocak 1805 tarihli bir ilamda Şeyh Osman Mahallesi'nden Emine binti Halil nâm hâtunun zevci Ömer b. Ömer'i kendisini dövdüğü ve şetm eylediği için dava ettiği ancak, kocasının verdiği ifadede karısı Emine'yi dövdüğünü fakat asla şetm eylemediğini dile getirmektedir.⁷⁴ Burada dikkat edilmesi gereken husus, zevceye karşı sarf edilen küfür niteliğindeki sözlerin, nikâhı dahi tehlikeye düşürmesi keyfiyetidir. Ayrıca kadının, kocasıyla aralarında geçen menfî hadiselerden sonra bizzat mahkemeye müracaatı, Osmanlı-Türk cemiyetinde kadının hukuku nokta-i nazarından son derece calib-i dikkat bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilindiği gibi İslam Hukuku, kadına, kocasından ayrıldıktan sonra bir başkasıyla evlenebilmek için belirli bir bekleme süresi vermiştir ki kadının "iddeti" diye tabir olunan bu hüküme Osmanlı toplumunda nesillerin sıhhati bakımından titizlikle riâyet edilmiştir. Çankırı Şer'iyye Sicilleri'ne ait bir vesika bu mevzû'da enteresan bir numune teşkil etmektedir. Kalecik

⁷² YAZIR, M. Hamdi, Hak Dini Kuran Dili, İstanbul, 1993, C.2, s.108.

⁷³ B. 23/126 (15 Cemaziyelahir 1234 - M. 14 Nisan 1818).

⁷⁴ B. 21/14 (27 Ramazan 1219).

kazasında vâki Göl karyesinden Mehmed'in kızını kaçııp dağlarda gezdiren ve kendisine tezvic eden Şeyh Mahmud karyesinden Mahmud b. Ömer, herşeyin vech-i meşrûh üzere olduğunu iddia etmesine rağmen kaçırdığı kadının, kocası ölümünden o âna kadarki süre hesâp olundukda, iddetinin dolmadığı anlaşılmış ve her ikisine de ta'zir cezası verilmiştir.⁷⁵

Bir de ayrıca nikâhın sâkıt olma sebepleri vardır ki onlardan bir tanesi şart üzere yemin ederek yeminini tutmamaktır. Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Kıcıoğlu el-Hâc Ali, Hoca İbrahim Mahallesi'nden diğer Ali b. Abdullah adlı şahsa karşı açtığı davada bundan önce kendisine "avratın boş olmuş idi, nikahsız avrat kullanyorsun" diyerek iftira ve itâle ettiğini öne sürmüştü, diğer Ali cevabında, Ali'nin şart üzere yemin ettiğini ancak verdiği sözü tutmadığını söylediği halde beyyineden ve ispattan kaçmış olması dolayısıyla iftirâdan dolayı kendisine tazir cezâsı verilmiştir.⁷⁶

Boşanmalardan sonra sosyal ve iktisadî güvence bakımından kadına ve çocuklara nafaka bağlandığı malumdur. Nafaka kadın ve çocuklar için, vaziyetleri gözönünde bulundurularak ayrı ayrı hesaplanmış ve yevmî olarak takdir edilmiştir. Bazı zamanlarda kadının kendisi ve çocuklarının geçimini düşünerek nafakanın artırılmasını talep ettiği görülmektedir. Yine kadının boşanma sonrasında, kocasından aldığı mihr-i müeccele hususunda taraflar arasında

⁷⁵ B. 21/33 (10 Rebiyyülâhir 1219 - M. 20 Temmuz 1804).

⁷⁶ B. 21/80 (22 Receb 1220 - 17 Ekim 1805).

anlaşmazlıklara düşüldüğünü Çankırı'ya ait mahkeme kayıtlarından öğreniyoruz.⁷⁷

E. SOSYAL ÂSAYİŞSİZLİK

a) Umûmi Mahiyet Arzeden Âsayışsızlıklar

Celâli İsyanları'yla başlayan kapusuz ve levent eşkıyasının halka karşı zulüm ve soygunculuğu 19. asır başlarında eski hızında olmasa da şekil değiştirerek devam etmektedir. Vali ve mutasarrıfların kendi emniyetlerini sağlayabilmek için maiyyetlerinde bulundurmaya başladıkları askerlerin sayıları zamanla artmış, bunların iâşe ve ibâtesini teminde zorlanıldığından bir kısmının vazifelerine son verilmişti. Bahsedildiği şekilde açıkta kalan kişiler geçimlerini temin maksadıyla birlik olarak çeteler oluşturmuş ve Anadolu şehirlerini yağmaya başlamışlardır.⁷⁸

Araştırdığımız devirde Çankırı Sancağı ve havalisi de kapusuz kalan eşkıyanın hücumlarına zaman zaman maruz kalmaktadır. Bu eşkiyâdan bir tanesi Delibaşı Deperli Ali Ağa'dır. Adı geçen bu şahıs maiyyeti ve neferâtıyla kapusuz kaldığından Çankırı'daki fakir halka olmadık zulüm ve zorbalıklar irtikap etmektedir. 1822 senesinde Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı'nın, mütesellime gönderdiği bir buyurultuda, bu delilbaşının başı

⁷⁷ B. 21/31 (16 Rebiyyülevvel 1219 - M. 26 Haziran 1804), 24/28 (Gurre-i Rebiyyülevvel 1241 - M. 15 Ekim 1825).

⁷⁸ Bkz. ULUÇAY, M. Çağatay, Saruhan'da Eşkiyâlık ve Halk Hareketleri, İstanbul, 1944.

boşluktan kurtarılması için maiyyetiyle beraber mütesellimin dairesinde istihdâmı rica edilmektedir.⁷⁹

Yine bir başka şekâvet hâdîsesi de İran seferine giderken ordudan kaçan delilbaşılardan Hüseyin, Hacı İsâ, Hacı Yûsuf, Ahmed Vefikî, Kır Alemdar, Mehmet ve Haytabaşı isimli şekâvetkârların yanlarına bin neferi aşkın âvanelerini alarak Çankırı, Keskin ve Kal'acık kazaları dahilinde ahaliye tasallut ve zulüm eylemeleridir. 1823 yılında çıkan bir fermanda bunların Türkanlı Aşireti'ni tahrike yeltendikleri bildirilmekte ve üzerlerine asker gönderilip zulümlerinin def edilmesi istenilmektedir.⁸⁰

1804 senesinde bir kısım Kürt aşîretlerinin Çankırı ve çevresinde göründüklerini tesbit etmekteyiz. Cihanbeyli, Kalkanlı vb. isimli bu Kürt aşîretlerinin Çerkeş Kazası'nda ekinleri telef ettikleri, yine burada ahâlinin mal ve eşyâlarını yağmaladıkları ve ayrıca 300 kadar sığır çaldıklarını öğreniyoruz. Binâenaleyh bu fiilleri işleyen 60 civarında Kürt eşkıyâsı der-dest edilerek cezâlandırılmıştır. Çankırı Mutasarrıfı Cabbarzâde Mîr Süleyman'a gönderilen bir fermanda, Çankırı'ya Kürt aşîretlerinin sokulmaması hususunda gereken tedbirlerin alınması emredilmiştir.⁸¹ Ayrıca bir başka tezkire sûretinde Çankırı Mütesellimi Ali Ağa'nın, bu konuda sâdır olan fermanı, Kal'acık, Çerkeş ve Karıbazarı ile sâir kazalara bildirip Kürtlerin Çankırı'ya

⁷⁹ B. 24/4 (11 Muharrem 1238 - M. 29 Eylül 1822).

⁸⁰ B. 24/64 (15 Cemaziyelâhir 1239 - M. 17 Şubat 1823).

⁸¹ B. 22/6 (Evâil-i Zilkade 1219 - M. Şubat Başları 1804).

sokulmamaları mevzuunda yönetici elitin uyanık olmaları tavsiye edilmiştir.⁸²

Devlet, bu gibi eşkıyayla başetmekte kendi kuvvetleriyle tek başına tam manasıyla muvaffak olamadığından halkın da silahlanarak eşkıyaya direnmesini istemiştir. 1824 yılında zikredilen kapusuz delil eşkıyasının bir hayli tecavüzlerde bulunduğunu, Çankırı merkezinde külliyetli akça ve esvâb talep ettiklerini, verilmezse şehrin basılmakla tehdit olunduğunu öğrenen Dersaâdet, halkın savunmaya geçmesini, bunun şeriata dahi uygun olduğunu bir emr-i şerifle bildirmişti.⁸³

Osmanlı'da iç güvenliğin sağlanması hususunda müracaat edilen bir usûl de men-i mürûr maddesidir. Bir şehirden bir şehire veya köyden şehire, hassaten İstanbul'a göçün önlenmesi için alınan tedbirlerden birisi olan men-i mürûr maddesiyle seyahat hürriyeti çok sıkı kâidelere bağlanarak denetim altında tutulmuştur. Ancak şehirlerde can ve mal güvenliği ile emniyetin taşraya göre daha iyi sağlanması ahaliyi ister istemez göçe zorlamıştır.

Bu mevzû hakkında Çankırı kadısına gelen bir emr-i şerifde, mürûr tezkiresi olmayanların Dersa'adet'e saliverilmemesi tenbih edilmiş ve Sadr-ı a'zam tatarı tarafından Çankırı'daki

⁸² B. 22/7 (17 Zilkade 1219 - M. 18 Şubat 1804).

⁸³ ÇADIRCI, a.g.e., s.67.

çeşitli mahkemelere dağıtılmak üzere onyedî adet mühür gönderilmişti.⁸⁴

Devletin, köyünden yahut memleketinden kopup İstanbul'a gelen şahıslardan oldukça bîzâr ve şikayetçi olduğu açıktır. Dersa'âdet'teki bu kişilerin bir kısmı tesbit edilmekte ve memleketlerine gönderilmektedir. 1826 tarihinde memleketleri Çankırı'dan Dersa'âdet'e gelenlerin listesi tutulmuş ve îâdeleri kararlaştırılmıştır. Bu listeye göre Toht Kazası'ndan 22, Tosyadan 177, Kurşunlu'dan 155, Bucura'dan 134, Milan'dan 46, Karacavıran'dan 25, Karıbazarı'ndan 195, Şa'banözü'nden 207, Kuru'dan 77, Aşiret-i Mugallu'dan 45, Karacalar'dan 48, Kalacık'tan 17, Koçhisar'dan 86, Çerkeş'ten 204, Öküz'den 113, Kargı'dan 49 kişi tesbit edilmiş, bir an akdem Çankırı'ya irsâlleri emrolunmuştur.⁸⁵

Sürgün ve Kalebendlik Cezaları:

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde köy ve şehir ahalisinin, aralarında yaşamalarını arzu etmedikleri, sabıkalı, fuhşiyât ile iştigâl edenlerle muhtelif yaramaz kişileri topluluktan uzaklaştırmak için uygulanan sürgün cezası bilahare politik suçlar için de uygulanır hale gelmiştir.⁸⁶

⁸⁴ B. 24/7 (Gurre-i Muharrem 1238 - M. 19 Eylül 1822).

⁸⁵ B. 24/194 (15 Rebiyyülevvel 1242 - M. 18 Ekim 1826).

⁸⁶ ERİM, Neşe, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", Osmanlı Araştırmaları Dergisi IV, İstanbul, 1984, s.81.

Tedkik ettiğimiz devirde Çankırı bir sürgün mahâli olarak görünmektedir. Elimizdeki vesikalarda umûmiyetle fesat çıkararak kamu nizâmını bozmaya ibtidâr edenler, vazifesini kötüye kullananlar, hâsılı siyasi suçlardan buraya nefy edilenler ağırlık teşkil etmektedir.

Çankırı'ya sürülenlerin bazıları, Çankırı Kalesi'ne kalebent edilmekte yani kalede haps olunmaktadır. Şu anda arta kalan pek fazla bir bakiyyesi olmayan Çankırı Kalesi'nin 19. asır başlarında ne durumda olduğunu bilemiyoruz. Ancak zikredildiği gibi siyasi suçluların buraya haps edildiğini düşünürsek, muhkem bir hapishanesinin olduğu fikrine ulaşabiliriz.

Kalebendlik ve sürgünü gerektiren haller "eşkıyalık", "re'âyâyı ehl-i örfe gamz ve tecrîm", "sû-i hâl", "bâls-i ihtilâl", "sâ'i bi'l-fesâd" ve "re'âyâyı tahrik" gibi terimlerle ifâde edilmiştir.⁸⁷

Bu cümleden olarak Çankırı'ya sürgün ve kalebend olanların suçları da bu çerçeve içerisindedir. Devlet'e isyan etmesinden dolayı idâmı kararlaştırılan Canikli Muslî Tayyar Mehmet Paşa'ya⁸⁸ yardım ettiği iddia edilen Tokat'ta mezûnen bi'l-iftâ Osman Efendi, Çankırı'ya sürgün edilmişti.⁸⁹

⁸⁷ ERİM, a.g.m., s.82.

⁸⁸ B. 22/21 (M. 1805)'de Tayyar Paşa'nın bu isyânından dolayı, uhdesindeki vilâyet ve vezâretler alınarak Erzurum'da idam edilmesi işlenmektedir. B. 22/26 da Tayyar Paşa'nın fesad hareketleri tarif edilmektedir.

⁸⁹ B. 22/35 (Evail-i Ramazan 1220 - M. Kasım Sonları (1805).

Yine Dersa'adet'te fitne ve fesât çıkarmakta olan Ermeni milletinden Dîbâceoğlu Kiyork ve âvânesi, âileleriyle beraber ömürboyu Çankırı'ya sürülmüştü.⁹⁰

Tokat'taki Osman Efendi gibi Tayyar Paşa'ya yardım ettiği gerekçesiyle Sivas Müftüsü Hüseyin Efendi de onunla aynı akıbeti paylaşmış⁹¹ bilâhare iyi hali görüldüğü ve haylice yaşlı olduğundan serbest bırakılmıştı.⁹²

Türkmen aşâirinden Pehlivanlı Aşireti'ne mensûb el-Hac Mehmed ve Mehmed Râşid isimli şahıslar hilâf-ı rızâ-yı hareketlerinden dolayı Çankırı Kalesi'ne nefy ve kalebnt olunmuşlar mâmâfih evlâd ve iyâlleri perişân olduğundan şartlı olarak tahliyye edilmişlerdir.⁹³

Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak burada dikkat ettiğimiz husus, bu türden suçlu sayılan kişilerin kabahatlerinin muşahhas ve sarîh olarak zikredilmemesidir. Umûmiyyetle fesat çıkarmak ve kamu düzenini bozmak gibi genel ifadeler kullanılmıştır.

b) Münferit Suç ve Cezalar

Osmanlı hukuk sistemi teorik olarak şer'î prensipleri esas alıp örfî uygulamaları bununla mütenâsip bir şekilde sürdürerek

⁹⁰ B. 22/35 (1220 - M. 1805).

⁹¹ B. 21/55 (1219 - M. 1804).

⁹² B. 21/120 (1220 - M. 1805).

⁹³ B. 23/49 (Evâsıt-ı Rebiyyülâhir 1233 - M. Şubat Sonları 1817).

gelişmiştir. Mâmâfih muassırı olan İslam Devletleri arasında İslam Hukuku'nu en fazla dikkate alan Osmanlı Devleti olmuştur. Pâdişahlar çıkardıkları kanun mahiyetindeki ferman ve emirlerin Şer'iata muvâfık olduğunun desteklenmesi için Şeyhülislamlardan fetva alma gereğini çoğu zaman hissetmişlerdir.

İslam'ın haram olarak kabul ettiği ferdî davranışlar hukûkça suç ittihâz ediliyordu. İslam ülkesinde, yâni İslam kanunlarının mer'î olduğu yerlerde yaşayan ve yaşamak isteyen müslüman ve ehl-i kitâp kişilerin hayatı, malı, ırzı ve şerefi İslam Ceza Hukuku tarafından eşit olarak korunmuş, bunlara dokunanlar da eşit olarak cezalandırılmışlardı.⁹⁴

Bu takdirce XIX. asır başlarında Çankırı Şer'iyye Defterleri'ne göre fertlerce işlenen suçları ana başlıklar altında aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkün olabilmıştır:

- Hırsızlık
- Darb ve Katl
- Zina ve ırza tecavüz
- Haksızlık, fert ve kamu malına zarar verme
- Küfür, itâle ve iftira... vs.

Toplumda işlenen suçlar ve bunlara verilen cezalara müte'allik elimizde mevcut belgeler sayı olarak fazla olmasına

⁹⁴ ÜÇOK, Coşkun, "Osmanlı Kânunnâmelerinde İslam Cezâ Hukûkuna Aykırı Hükümler" Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi III, Ankara, 1946, s.127.

rağmen bunların, bize göre ilgi çekici olanlarını değerlendirmeyi daha uygun bulmaktayız.

Çankırı Şer'iyye Sicilleri'nde suç ve cezâyla alâkalı belgelerde dikkatimizi çektiği kadarıyla suç işlendiği tespit edildikten sonra verilen cezalar genellikle tazir cezası olmaktadır. Bu cezâ türünün hususiyyeti ise ceza verilış tarzı ve takdir hakkının kadı'ya bırakılmış olmasıdır.

Coşkun Üçok, İslam Devleti'nde suçlulara verilen cezalar için şu taksimi yapmıştır: "1. Hakk Allah'a giren belli ve değişmez cezalar; bunlar zinâ, zinâ iftirâsı, şarap içme, sarhoşluk, hırsızlık ve yol kesmeden ötürü verilen cezalar (Hadd)dan ibarettir. 2. Hakk-ı Âdemo'ye giren belli ve değişmez cezalar; bunlar ise kısas ve diyettir."⁹⁵

Hırsızlık

Hırsızlık yapanlar hakkında Kurân-ı Kerim'deki ayetin me'âli şu şekildedir: "Kadın ve erkeğin yaptığına ceza olarak ellerini kesiniz, onlara Allah'ın verdiği cezâ budur."⁹⁶

Ancak Osmanlı Devleti'nde bu cezâ usûlü tahfif edilmiş, hırsızlık yapanlara çoğu zaman ta'zir cezâsı verilmesi ictihâdı kabûl edilmiştir. Vesikalarda genellikle bu usûle ri'âyet edildiği görülmektedir. Mâmâfih rastladığımız bir vesika istisna teşkil etmektedir. Buna göre Çankırı'da vâki Pehlivanlı Aşireti mensubu

⁹⁵ ÜÇOK, a.g.m., s.130.

⁹⁶ Kur'ân-ı Kerim V/42.

etmektedir. Buna göre Çankırı'da vâki Pehlivanlı Aşireti mensubu ve aynı zamanda deveci taifesinden Ceritoğlu Mehmet b. Süleyman adlı şahsın hırsızlığı i'tiyâd haline getirdiği Alacamescid Mahallesi'ndeki cümle halkın tesbiti ve kendisinin itirâfıyla subût bulmuştur. Bunun üzerine mezkûrun elinin kesilmesine Çankırı'da sâkin ulemâ, sulehâ ve cümle mutâbakatıyla karar verilmiştir.⁹⁷

Hırsızlığın ispâtı için iki erkeğin şahitliği veya suçlunun işlediği suçu ikrar ve itiraf etmesi gerekmektedir.⁹⁸ Yukarıda verdiğimiz örnekte hem şahitlerle suç ispat edilmiş hem de suçlu suçunu ikrâr eylemiştir.

Yine aslen Sivrihisar mütemekkinlerinden olup Çankırı'da bulunan Acemler Hânı'nda ticaretle uğraşan Karabet veled-i Serkız adlı zımmînin dükkânından 70 kuruş çalan Çankırı mütemekkinlerinden Papas Agop'la refikinin suçu ispât edilememiş, bilahare mezkûr hânın odabaşlarının şâhitlikleriyle sâriklerin suçu tespit edilince bunlara tazir cezası uygulanmıştır.⁹⁹

Çankırı Şer'iyye Sicilleri'nde rastladığımız hırsızlık suçları umûmiyyetle para ve ziynet,¹⁰⁰ arı kovarı ve ekin,¹⁰¹ hayvan ve ev

⁹⁷ B. 21/87 (5 Şevval / 1220 - M. 28 Aralık 1220).

⁹⁸ ÜÇÖK, a.g.m., s.140.

⁹⁹ B. 21/58 (10 Safer 1220, M. 11 Mayıs 1805).

¹⁰⁰ B. 21653 (2 Recep 1220 - M. 27 Eylül 1805), 21/82 (15 Şaban 1220 - M. 11 Kasım 1805).

¹⁰¹ B. 21/22 (3 Cemaziyelâhır 1218 - M. 21 Eylül 1803), 21/4 (21 Cemaziyelahir 1218 - M. 10 Ekim 1803).

eşyası¹⁰² çalınması nev'inden suçlar olup bunların bazıları ispatlanamadığından cezâ sâdır olmamıştır.¹⁰³

Darp ve Katl:

İslam Hukûku'nda katl suçunun cezâsı kısastır. Bir kişinin bir başkasını öldürdüğü ispatlanırsa o kişiye kısas uygulanır.

Kisas'ta ceza verilmesini istemek cezâ görenin hakkıdır. Ancak katl vukû'bulursa ölen kişinin hakkını yakınları aramak durumundadırlar. Bu şekilde cezâ mâlî cezâyâ dönüşerek miras dâvâsı da olabilmektedir.

1222 senesinde, Câmi-i kebir Mahallesi'ndeki medresede sâkin iken, Tosya Kazası'na tâbi Seki köyünden olup aynı medresede sâkin Ahmet b. Ömer tarafından bıçakla katledilen Hâfız Hüseyin'in anne ve babası aleyhte dava açmış, kâtil suçunu ikrâr edince kısası istenilmiş ve bilahare ceza icrâ edilmişti.¹⁰⁴

Yine Çankırı'ya bağlı Kargu kasabasında katledilerek ölen Ali b. Mehmed adlı kişinin kâtili, zevcesi Ayşe'nin, dem-i diyeti olan altyüz Guruşluk emlâk ve eşyası, yüz Guruşluk kıymetli bir sa'at, yüz Guruşluk akça ve daha önce ahz eylediği emlâk ve akça ile birlikte toplam bin ikiyüz Guruş katil-i mezbûrenin elinden alınmıştı.¹⁰⁵

¹⁰² B. 21/22 (2 Muharrem 1219 - M. 14 Nisan 1804).

¹⁰³ B. 21/13 (19 Ramazan 1218 - M. 4 Ocak 1804), 21/13 (23 Ramazan 1218 - M. 8 Ocak 1804).

¹⁰⁴ B. 21/124 (13 Cemâziyelâhir 1222 - M. 19 Ağustos 1807).

¹⁰⁵ B. 21/17 (4 Zilkâde 1218 - M. 16 Şubat 1803).

Yukarıdaki hâdiseye ait vesikada maktûlün başka yakınları olup olmadığından bahsedimemektedir. İslam Hukûku'nda eğer katledilen kişi kimsesizse malları Beytûlmâl'a kalacağından bu gibi durumlarda suçlunun cezalandırılmasını istemek de kadı'ya kalmaktadır.¹⁰⁶

1803 senesinde de Yoğurtça Mahallesi'nde Abdullah b. Mehmet'i bıçak ile darp edip ölümüne sebep olan Çetince Mahallesinden Mehmed b. Hüseyin hakkında maktûl-ı mezbûrun zevcesi ve küçük oğullarının ellerinde fetvâları olup kısas istemeleri üzerine kadı tarafından fetvâlar incelenerek kâtile kısas icra olunması kararlaştırılmıştır.¹⁰⁷

Bu misâllerden ma'dâ elimizde darp ve yaralamalarla ilgili belgeler bulunmaktadır. Bu suçlar sâbit görülür ise suçluya tazir cezâsı icra edilmektedir.¹⁰⁸

Belgelerde darb fiilinin yanında bir de "sakalından tutup vurma" suçu işlenmektedir ki bu ibâreye çoğu yerde husûsen işâret edilmektedir. Sanıyoruz sakalın ma'nevî yönü işlenen suçu biraz daha ağırlaştırmaktadır.¹⁰⁹

¹⁰⁶ ÜÇÖK, a.g.m., s.130.

¹⁰⁷ B. 21/24 (27 Muharrem 1218 - M. 20 Mayıs 1803).

¹⁰⁸ B. 21/2 (Cemâziyelâhır 1218 - M. Eylül 1809, 21/9 (5 Şaban 1218 - M. 21 Kasım 1803) ilh....

¹⁰⁹ B. 21/14 (2 Şevval 1218 - M. 16 Ocak 1804).

Zina ve Irza Tecâvüz:

Nesebin doğruluğunu tespit edebilmek için İslam Hukûku zinayı kesinlikle yasaklamış ve buna göre de cezaları ağır olmuştur. Yalnız zina suçu, ya itiraf ya da şahitliklerle sâbit olmaktadır ki suçun tespit edilebilmesi için aynı anda dört şahidin hadiseyi gözleriyle gördükleri hususunda şahitlikte bulunması iktizâ etmektedir.¹¹⁰

Zina suçu İslam Hukuku'nda "recm"le cezalandırıldığı halde Osmanlı Devleti'nde bunun sadece bir örneğine rastlanmıştır. Ancak hoş karşılanmadığı için bir daha tekerrür etmemiştir.¹¹¹ Çankırı Şer'iyye Sicilleri'nde bu tür suçlara yine umumiyetle tazir cezası verildiğini görmekteyiz.

Çankırı'nın Kayserbey Mahallesi'nde Seyyid Mehmed b. Ahmet, karısı Zeliha'nın bazı kişilerle aralarının iyi olduğu yolundaki iddiâlarla açtığı davada, ahalinin de şâhitliğiyle Zeliha'nın bu kişilerle ülfet ve ünsiyyet eylediği zâhîr olduğundan her iki tarafa da tazir cezâsı verilmiştir.¹¹²

Zinâ eden veya kötü hali görülenler hoş karşılanmayan, seilmeyen ve hatta bağlı bulundukları mahalden uzaklaştırılmak istenen kişiler olmuşlardır. Çankırı'ya bağlı Seydi köyü ahalipleri, kendi halinde olmayan ve "ırzına mukayyet ol" diye kendisine

¹¹⁰ ÜÇÖK, a.g.m., s.134.

¹¹¹ ORTAYLI, İlber "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", Osmanlı Araştırmaları Dergisi I, (1980), s.39.

¹¹² B. 21/78 (5 Receb 1220 - M. 30 Eylül 1805).

nasihat edildiği halde buna küfürle cevap veren Emine bint-i Mustafa'yı başka bir mahale nakl olunması bâbında şikâyet ve da'vâ etmişler, kadı, şahitlikler neticesinde Emine'nin bir başka mahale nakl olunmasına karar vermiştir.¹¹³

Kargu'ya bağlı Pelitözü köyünden Mehmet b. Veliyyüddin'in karısını "ondan boşan seni alırım" diyerek kandıran Geyikli Aşireti'nden Hasan b. Hasan ve Mehmet'in karısına yine tazir uygulanmıştı.¹¹⁴

Burada görüldüğü gibi ailenin birlik ve bütünlüğünü bozmaya müteveccih fiil ya da sözler fena olarak görülmüş ve cezalandırılmışlardır. Daha önce evlilik bahsinden karı-koca arasında küfürleşmenin bile nikahı bozduğu ve kadı tarafından cezalandırıldığını belirtmiştik.

Haksızlık, Fert ve Kamu Malına Zarar Verme:

Çankırı Şer'iyye Sicilleri'nde rastladığımız davalarda, haksızlık, kişi ya da kamu malına zarar verme ile ilgili muhtelif belgeler bulunmaktadır. Bunların içinde tarlaya, vakfa, terekeye, şahsın menziline, eşyasına fazûlî müdahale ya da gasp gibi cürümleri ilk sırada sayabiliriz.¹¹⁵

¹¹³ B. 21/27 (24 Safer 1219 - M. 6 Mayıs 1804).

¹¹⁴ B. 21/35 (29 Rebiyyülâhir 1219 - M. 20 Temmuz 1804).

¹¹⁵ B. 21/57 (24 Muharrem 1220 - M. 25 Nisan 1805), 21/5 (22 Cemâziyelâhir 1218 - M. 11 Ekim 1803), 23/126 (17 Cemâziyelâhir 1234 - M. 16 Nisan 1818).

Küfür, İtâle ve İftirâ

Kişiler kendilerine küfür edilmesi veya iftirâ atılması üzerine mahkemeye müracaatla nefsi haklarını koruma ihtiyacı hissetmektedirler. Küfür edildiği veya iftirâ atıldığı olunursa, fâile yine tazir uygulanmaktadır. Meselâ Bayındır köyünden Molla İbrâhm'e "zânî" diyerek hakaret eden aynı köyden Seyyid Ali b. İbrâhim'e tazir cezâsı verilmiştir.¹¹⁶

Buna mümâsil örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Ancak netice itibâriyle birbirlerine çok yakın ve benzer misâller olduğundan, bunlardan uzun uzadıya bahsetmeyi faydasız görüyoruz.

c) Sosyal Nizâm ve Ahlâkın Korunması

Osmanlı Devleti'nin XVI. Yüzyılla berâber her sâhâda gerilemeye başlaması cem'ıyyet hayatını da menfi yönde etkilemiştir. Yabancı seyyahların Anadolu seyahatlerinde Türk insanını tasvir ederken, onların insânî faziletlerinden bahsetmeden edemedikleri malumdur.¹¹⁷ Ancak ilerleyen senelerde devlet nizâmının şirâzesinden çıkması, şehir ve köylerde "Celâli İsyanları"yla beraber asayişin bozulması, harpler ve iktisadi

¹¹⁶ B. 21/3 (13 Cemâziyelâhir 1218 - M. 2 Ekim 1803).

¹¹⁷ XVI. yüzyılda İstanbul'da Avusturya Sefiri bulunan Busbecq'in türk insanı hakkındaki müsbet izlenimleri dikkat çekicidir. Bkz. DE BUSBECQ, Ogier Ghiselin, Türkiye'yi Böyle Gördüm, Haz. Ayşe Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser (Tarihsiz).

buhranlar fert ve cemiyet hayatında olumsuz tesirler vücûda getirmiştir.

XIX. yüzyıla gelindiğinden bazı taşra idareci elitinin sû-i istimalleri yanında toplum içinde de suçların arttığı ve yaygınlaştığını söylemek sanıyoruz hata olmaz. Celâli isyanlarının artık etkisini yitirmesine rağmen iktisadî hayattaki bunalım, tefecilik yapan ve usulsüz servet sahibi olanların sayılarının hızla artmasıyla toplum hayatındaki huzursuzluk buna paralel bir seyir takip etmektedir.

Bu meyânda devlet, sâdır eylediği "adâletnâme" lerle yönetici elitin sû-i isti'mâl ve zulümlerini engelleme çabası içerisinde. Ayrıca taşradaki bazı vali ve mutassarrıflar kadınlara gönderdikleri emirlerde cemiyette sosyal huzursuzluk ve asayişsizliğin izâlesi zımında gerekli tedbirlerin alınmasını istemişlerdir. Bu emirlerin bazılarında toplumdaki bozulmanın sebeplerini kendilerine göre teşhis ve tespit etme yoluna gittiklerine şahit oluyoruz. Bunlara göre, toplumdaki bozulmanın başında dinden ayrılma ve onun gereklerini yapmada lâ-kaydılık gibi sâikler bulunmatadır.

1819 tarihinde Çankırı Mutasarrıfı Gâlip Paşa'nın kadı, mütesellim, a'yân ve zâbitlere gönderdiği buyrultuda; cümle kasaba ve köylerde oruç ve namaz ibadetine riayet edilmediği, nisâba mâlik olanların zekât ve hac vazifelerini yerine getirmediikleri, ırz ve nâmusun muhafazasına dikkat olunmayarak ihtiyâr ve genç kadınların kasabalar ve husûsen köylerde açık gezip nâ-mahreme görünmekte bir beis ittihaz etmedikleri,

Osmanlı'dan kaçınıp mahallelisi ve köylüsü umûmen mahrem gibi onlardan hiç sakınmayıp ülfet etmekte oldukları, binaenaleyh yetişmiş kızların sokak ve meydanlarda küçük çocuk gibi gezdikleri ve bunları gören erbâb-ı şehvetin büyük günahlarından olan zinânın vukû'bulmasına sebep oldukları... vs. gibi ifâdelerle bunların cümle marifetiyle önlenmesi tavsiye edilmektedir.¹¹⁸

Burada da görüldüğü kadarıyla XIX. yüzyıl Çankırı kasaba ve köy hayatında bugün de müşahade edildiği gibi kadın-erkek münasebetlerinde serbestliğin hakim olduğu, "kaç-göç" ün yaşanmadığı zahirdir. Ayrıca belgedeki bir ifadede "Osmanlı" ibaresi geçmiştir ki- bundan kastedilen yönetici- askeri sanıftır. Halkın bunlardan kaçtığı halde kendi aralarında serbestçe davrandıkları ortadadır.

Yine böyle bir emr-i âli'de de halkın asayişinin esas kolu olan "nizâm-ı mülkiyye" ye bir müddetten beri uyulmadığı dile getirilerek ekser şeyin eski tarzından çıkıp ısraf kabilinden olup sırma telden yapılan yelek ve fermene türünden elbiselerin giyildiği, bunun dinen günah olduğu da zikredilerek yasaklanması gerektiği bildirilmiştir.¹¹⁹

¹¹⁸ B. 23/144 (25 Safer 1235 - M. 15 Aralık 1819).

¹¹⁹ B. 23/144 (25 Safer 1235 - M. 15 Aralık 1819)

Bu şekilde ahlâkın muhafazası için dinin emirlerine halkça riayet edilmesine dair müteaddit emir ve buyurultuların muhtelif zamanlarda sâdır olduğuna, şahit olmaktayız.¹²⁰

Bunun yanında devletin, halkı zararlı ve fâsit yayınlardan muhafaza etmeye çalıştığını gözlemliyoruz. Avrupa taraflarından Anadolu ve Çankırı havâlisine binlerce Tevrat, Zebûr ve İncil sokulduğu, bunlara tesâdüf edildiğinde men edilip Avrupa'ya geri gönderilmesine dair Çankırı Kadısı'na hüküm gönderilmiştir.¹²¹ Binaenaleyh yine siyasi otorite, İmam Muhammed hazretleri'nin te'lîf eylediği ve Müteveffa Münif Efendi tarafından tercüme edilen Siyer-i Kebir çoğaltılarak taşraya yollanmıştır. Bunlardan üç cildi Çankırı'ya ikişer cilt Tosya ve Kal'acık kazalarına ve bir cilt ise Çerkeş kazasına gönderilmiş, kütüphâne veya mahkemelerde hıfz edilerek ilim ehli ve talebelerin hizmetine sunulması istenilmiştir.¹²²

1827 yılında Çankırı ve çevresindeki bütün idarecilere gönderilen bir fermanla, dini sû- isti'mâl etmekle ve devleti yıkmaya çalışmakla suçladığı Bektâşilerin tekke ve dergâhlarının yıkılarak gerekli görülenlerin siyaseten katledilmesi emredilmişti.¹²³

¹²⁰ B. 24/64 (Evahîr-i Zilkade 1241 - M. Temmuz 1825), 24/183 (21 Safer 1242 - M. 25 Eylül 1826).

¹²¹ B. 24/91 (27 Zilhicce 1239 - M. 26 Ağustos 1823).

¹²² B. 24/132 (1241 - M. 1825).

¹²³ B. 25/22 (9 Cemâziyelevvel 1243 - M. 29 Kasım 1827).

Yukarıda bahsedilen belgeden anladığımız kadarıyla II. Mahmut zamanında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla beraber onun tasavufi ve manevi kolunu temsil eden Bektaşiliğe karşı devletin tahammülü kalmamış görünüyor. Bektaşilik ve yeniçeriliğin karşısında sünni İslâm'ın müdafii ve bayraktarı durumundaki devletin bunun aksine sünni İslâmın tasavvuf tarafını temsil eden Mevlevîliği destekleyip melevîhaneleri ihyaya çalışması gayet normal karşılanmalıdır.

Devletin bu şekilde sosyal nizamı temin etme çabaları yanında Türk toplumunda yaşayan kültürel ve millî-manevî değerlerin toplumca da muhafazaya çalışıldığı malumdur.

Misal olarak Türk külütürünün takdire şâyân değerlerinden birisi de misafirperverliğidir. Türk insanı, müsteşrikleri dahi hayrette bırakacak kadar misafirlerine hürmet göstermiş, onları hoş bir şekilde ağırlamıştır. Bugün Anadolu'nun hemen hemen her yerinde bunun örneklerini görmek mümkündür. XIX. asır başlarında Çankırı toplumunun misâfire hürmet ve verdiği değer bakımından aşağıya vereceğimiz belge ilgi çekicidir: Belgede Bigay köyü ahalileri, köye gelen her misafiri münavebe ile aralarında ağırlamak için karar almışlarken nöbet sırası Ali b. Ali'ye geldiğinde misafiri kabul etmemiş ve ahali kendisini mahkemeye vermiştir. Muhakeme neticesinde Ali'ye tazir cezası uygulanmıştır.¹²⁴

¹²⁴ B. 21/21 (22 Zilhicce 1218, M. 5 Nisan 1803).

Yine ahalinin, ibadet ettiği yerlerin kudsiyyetine binaen buralara saygı gösterilmesi ve temiz tutulması hususunda titiz davrandığı gözlenmektedir.

1805'de Dügüm karyesi ahalileri ve erbab-ı tımardan Kâsım b. Mustafa, Çankırı ve başka yerlerden topladığı davarları aynı karyede bulunan cami avlusunda barındırıp cami avlusunun kirlenmesi ve harab olmasına sebep olduğu için Osman b. Süleyman'ı dava etmişler ve neticede Osman'a tenbih ve tazir lazım geldiğine karar verilmiştir.¹²⁵

Devletin kanunlarını ve şeriatı sözle dahi hafife alanlar cezaya düçar oluyorlardı. Nitekim 1220 yılında Kal'acık kazasının Kargın köyü ahalilerinden bazı kişiler arasında vuku bulan bir anlaşmazlıkta Mehmed b. Ali adlı kişiye "Sen şer'i bilmez misin?" diye sorulduğunda "ben şer'i bilmem" diyerek şer'iatı tahfif ettiğinden dolayı kendisine tazir cezası verilmişti.¹²⁶

F. İKTİSADİ VAZİYET

a) Ziraat ve Hayvancılık

Umûmen Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi cemiyet olarak Çankırı da bir ziraat toplumu manzarası arz etmektedir. Daha önce coğrafya bahsinde belirttiğimiz gibi coğrafyasının bir geçiş bölgesinde (Karadeniz-İç Anadolu) olmasına rağmen topraklarının ekseriyetinin İç Anadolu'da bulunması hasebiyle Çankırı, bozkır

¹²⁵ B. 21/64 (15 Rebiyyülevvel 1220, M. 15 Haziran 1805).

¹²⁶ B. 21/56 (23 Muharrem 1220 - M. 24 Nisan 1805).

ikliminin hususiyyetlerini daha fazla hissettirmektedir. Ancak Tosya, Kargı ve Koçhisar kazalarının satıh şekilleri umumiyetle dağlık ve ormanlık alanlardan müteşekkil olduğundan iklimleri daha ılımandır. Zikredilen coğrafya ve iklim neticesinde buralarda daha çok bağcılık, meyvecilik ve çeltik ziraati inkişaf etmiştir.

Sancak, her ne kadar dağlık ve bozkır diye ta'bir olunan taşlık ve engebe-i araziye sahip de olsa, dahilinde ekseriya tahıl istihsâli yapılan zirâî alanlar ahalinin ihtiyacını karşılayabilecek seviyededir.

Bunun yanında yayla ve dağlık özelliklerini hâiz yerlerde hayvancılık yapılmakta, hususen keçi yetiştirilmektedir.

Kızılcahamam hudutları içinden doğan Devrez Çayı ve bu çayla Kargı nahiyyesinde birleşen Kızılırmak, Çankırı kazalarında mühim sulama alanlarının meydana gelmesini temin etmiştir. Karıpazarı, Kurşunlu ve Koçhisar'ın arazilerini sulayarak Tosya'ya gelen Derez çayı, geçtiği bölgelerde bağcılık ve meyveciliğin gelişmesinde büyük pay sahibidir. Bunun yanında Kızılırmak, Keskin kazasında sancak hudutlarına girer ve Kal'acık ile Kargı kazalarının topraklarını sulayarak hudutlardan çıkar. Irmağın geçtiği Keskin, Kal'acık ve Kargı kazaları ekili arazilerinin sulanmasında bu ırmaktan istifade etmektedirler.

Karıpazarı, diğer kazalara göre daha yüksekte olmasından dolayı burada bağ ve bahçeciliğin yapılması oldukça zordur. Bu

sebeple ahali daha çok hububat ziraatı ve hayvancılıkla iştigal etmektedirler.¹²⁷

XIX. asır başlarında Çankırı'nın kendi ihtiyacı yanında bilhassa ordunun iaşesi ve İstanbul'un ihtiyacı için de Dersa'adet'e buğday gönderilmiştir. 1807 tarihinde kadı ve diğer görevlilere gönderilen bir emirde Rusya ile kara ve denizde harb halinde olduğu bunun yanında Boğazların İngilizler tarafından tutulmasından dolayı İstanbul'un müzayaka çekebileceği endişesiyle Çankırı'dan Dersaâdet'e gönderilmek üzere zahire tedarik edilmesi istenilmiştir.¹²⁸

Yine 1819 tarihli bir fermanla, İstanbul'un ihtiyacı için kilesi 65 akça paha ile 15.930 kile buğday talep edilmekte ve hassaten bunların aynı olarak tahsili emredilmektedir.¹²⁹

İncelediğimiz devirde Çankırı'da umûmiyetle küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu anlaşıyor. Bilhassa Çankırı'nın keçi yetiştiriciliğinde meşhur olduğu malumdur. Yine Şer'iyye Sicilleri'ndeki mevcut belgelerde Der'aliyye ve ordunun et ihtiyacı için Çankırı'dan canlı koyun ve keçi istendiğine şahit olmaktayız. Eylül 1815 tarihli bir emirde der'aliyye'nin şiddetle ete ihtiyacı olduğu ve Rumeli'nin üç kolundan getirilen davarların buna cevap vermediği zikredilerek Çankırı'dan 1750 baş davar celb olunması istenilmektedir. Ayrıca bunların fiyatları da tespit edilmiş olup her

¹²⁷ KANKAL, a.g.e., s.137.

¹²⁸ B. 22/92 (Evâhir-i Muharrem 1222 - M. Nisan 1807).

¹²⁹ B. 23/162 (1235 - M. 1819).

erkek koyuna yetmiş ve her erkek keçiye altmış para paha biçilmiştir.¹³⁰

Bu şekilde 1241 yılında Saray-ı Amire, Saray-ı Atık, Dergâh-ı Mu'alla Yeniçerileri, Tersâne-i Amire Ocakları... vs. için koyun mübayaa edilerek mübaşirine teslim edildiğini anlıyoruz.¹³¹

Çankırı ve Anadolu'nun sair yerlerinden devletçe satın alınan bu davarların sürüler halinde yola çıkarıldığını hatta bazen bunların bir kısmının İstanbul'a götürülmeyerek başka mahallerde satıldığını müşahade etmekteyiz. Devlet bu gibi hareket ve su-i isti'mallerin tezahür etmemesi ve satın alınan koyunların doğruca İstanbul'a getirilmesi hususunda oldukça sert ve te'kîfli emirler çıkarmaktadır.¹³²

b) Vergi Tahsili

Osmanlı Devleti'nde halktan alınan vergileri genel hatlarıyla üç kısımda incelemek mümkündür. Bunlar;

- 1) Rüsûm-ı Şer'iyye
- 2) Rüsûm-ı Örfiyye
- 3) Tekâlif-i Divâniyye

1) Rüsûm-ı Şer'iyye

Bir İslam Devleti hususiyyeti gösteren Osmanlı'da bu tür vergilerin Şer'i vazife olarak telakki edildiğini söylemek doğru

¹³⁰ B. 23/8 (4 Zilhicce 1231 - M. 7 Eylül 1815).

¹³¹ B. 23/8 (4 Zilhicce 1231 - M. 7 Eylül 1815).

¹³² B. 22/36 (Evasıt-ı Ramazan 1220 - M. Aralık 1805).

olacaktır. Bir taraftan "arz-ı memleket" in getirdiği icarlar veya sipahinin hissesi, diğer taraftan önceleri sadaka ve zekat, yani bir çeşit yardım iken bilahare şahısların ticarî faaliyetleri ve başka kazançları için devlete bazı resimler halinde ödenen vergiler, hazinenin bu bölümündeki gelirini teşkil etmiştir. Bunlar, reayadan alınan öşür, çift resmi, ağnam resmi vs. ile şehirde ticarî faaliyetlerle iştigal eden esnaf ve tüccardan alınan bütün bâclardır.

11) Rûsûm-ı Örfiyye

Mustafa Akdağ bu bölüme giren vergileri şu şekilde tarif etmiştir: "... rusûm-ı şer'iyye, kesin olarak şeriatın kendisi demek olan devletin, yahut onun mali yönden ifadesi olan "Beytül-mâl" in geliri sayılmasına karşılık, rusûm-ı örfiyye yürütücülük ve uygulayıcılık görevleri demek olan örfün bu konuda gerekli olan hizmetlerine bedel olarak kabul edilir. Daha açık anlamıyla, hükümeti oluşturan bütün hizmet kişilerinin görev harcamaları reayaca ödenecek vergiler halinde değerlendirilmiştir. Böylece, örfî işleri kendileri yapan "ehl-i örf" emekleri karşılığı, bu türe giren vergiler hak etmiştir.¹³³

Bu takdirce devletin yönetme ve icra mevkiinde bulunan askerî sınıfın hizmetleri neticesinde re'ayanın ödediği vergiler bu sınıfa dahildir. Bunların başlıcaları cürm-i cinayet, bennak, resm-i arûs vs. dir.

¹³³ AKDAĞ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, II, İstanbul, 1979, s.273.

iii) Tekâlif-Divâniyye

Devletin daha çok sefer zamanlarında harp ve diğer masraflarını karşılamak için haktan aldığı vergileri muhtevî bu tür resimler, reâyâdan avâriz akçası, nüzûl bedeli, imdâd-ı hazeriyye, imdâd-ı seferiyye gibi adlar altında tahsil edilmiştir.

Çankırı Sancağı'nda bulunan reâyâ, ekip- biçtiğinden hasıl olan mahsûlden sekizde bir nisbetinde öşür vergilerini ödemektedir.¹³⁴ Bunun yanında Çankırı'da gayr-i müslimlerin bulunduğunu biliyoruz. Bunların ekseriya ticaretle uğraşmakta olduğu elimizdeki belgelerden anlaşılmaktadır.¹³⁵ Bölgede bulunan gayr-i müslimler arasında ziraatle uğraşanların olduğu da tahmin edilebilir. Ancak Şer'iyye Sicilleri'nde bu şekilde ticaret dışında tarımla iştigal eden bir zımmiye rastlanmamıştır.

Zimmilerin ticaretle uğraşanları, verdikleri ihtisâp vergisi haricinde bir de cizye vergisi ödemektedirler ki elimizde bunlarla ilgili belgeler mevcuttur. M. 1805 senesine ait bir Cizye evrâkında Çankırı'da bulunan gayr-i müslimler, iktisâdî durumlarına göre a'la, evsat ve ednâ olarak tasnif edilmişlerdi. Buna göre Çankırı'da 4 a'la 56 evsat ve 20 ednâ gayr-i müslim bulunmaktadır.¹³⁶ M.

¹³⁴ B. 23/33 (Evasit-ı Zilkade 1233 - M. Eylül ortaları 1817).

¹³⁵ B. 21/58 (10 Safer 1220 - M. 10 Mayıs 1805).

¹³⁶ B. 22/7 (5 Muharrem 1220 - M. 6 Nisan 1805).

1807 senesinde 4 a'la 200 evsat ve 50 edna¹³⁷ ve 1818'de de yine 40 a'lâ 200 evsat ve 40 edna¹³⁸ zimmî cizye nüfûsu görünmektedir.

1805 senesinden sonra Çankırı'da Cizye tahsilinde bir artış olduğu zahirdir. Ancak bunun hangi sebebe müstenid olduğunu bilemiyoruz.

Çankırı'da cizye haricinde re'ayâdan tahsil edilen ve tekâlif-i divâniyye sınıfına dahil ettiğimiz avâriz, imdâd-ı hazeriyye ve bedel-i nüzûl vergilerinin tahsilini mutazammın evrâka tesâdüf ediyoruz. 1805 senesinde Çankırı'dan alınan imdâd-ı hazeriyyenin ikinci taksiti 7550 Guruştur.¹³⁹ 1823 senesinde ise görevlilerin masrafları için alınan 500 Guruş harc-ı bâb ve mübâşiriyye de dâhil bu vergi 3000 Guruşa balığ olmaktadır.¹⁴⁰

Çankırı ve kazalarında 1823 senesinde 925 avârizhâne bulunmatadır. Her ararizhânesinden vergi için 500 ve mübâşir için 50'şer akça tahsil edilmişti.¹⁴¹ Binaenaleyh burada aynı sene içerisinde 950 adet müzülhâne mevcut olup hane başına 630'ar akça alınmıştı.¹⁴²

Çankırı ve kazalarında bulunan ahali, vergilerini zamanında ödemekle beraber çoğu zaman tarh olunan vergilerin

¹³⁷ B. 22/85 (Gurre-i Muharrem 1222 - M. 12 Mart 1807).

¹³⁸ B. 23/76 (1234 - M. 1818).

¹³⁹ B. 22/34 (Evâsıt-ı Receb 1220 - Ekim 1805).

¹⁴⁰ B. 24/34 (1239 - M. 1823).

¹⁴¹ B. 24/46 (12 Safer 1239 - M. 19 Ekim 1823).

¹⁴² B. 24/46 (16 Safer 1239 - M. 23 Ekim 1823).

ağırlığı altında ezilmektedir. Nizamî ve Şer'î olan vergilerin yanında bunlara mugâyir vergi tahsil olunduğu malumumuzdur. 1822 tarihli bir fermanla fukarâ-yı ra'iyyetten haksız ve şer'e mugâyir vergi tahsil olunduğunun duyulduğu, bu şekilde tahsilde bulunan memurlara izin verilmemesi, buna karşı çıkanların isim ve resimleriyle beraber Der'aliyye'ye bildirilmeleri istenmiştir.¹⁴³

Sancak'ta konar-göçer hayatı yaşayan Türkemen ve Ekrâd taifesinden Kal'acık kazasında sakin Sarıcalı ve Çeçeli cema'ati, malikane mutasarrıfının kendilerinden fazla vergi aldığını bildirmişler, bilahare gelen emirde bunun önlenerek ellerinde mevcut yüz koyundan 5'er Guruş ve her deve otuz koyun itibariyle ona göre, her bennâktan 4'er Guruş, her üç nefer mücerretten 1 kuruş alınması gerektiği görevlilere inhâ olunmuştur.¹⁴⁴

Ayrıca Çankırı ve Kale'de bulunan neferât-ı şâhâne veya asâkir-i hassa'dan bazen vergi tahsil edilmek istendiği olmaktaydı. Gelen emir ve buyrultularda bunların her türlü tekâlif, saliyane vs. den muaf oldukları ilgililere iletilmişti.¹⁴⁵

c) Ticaret

Osmanlı Devleti XIX. asır başlarında emperyalist-kapitalist Avrupa devletleri karşısında ticarî ve ekonomik sahada oldukça zayıf kalmıştı. İçerde ve dışardaki karışıklıklar, bilgisizlik ve tekniğin geriliği, ülke ekonomisini zora sokmuş, bunun yanında

¹⁴³ ? , 24/21 (1238 - M. 1822).

¹⁴⁴ B. 23/55 (15 Cemâziyelâhir 1233 - M. 23 Nisan 1817).

¹⁴⁵ B. 22/40 (28 Şevval 1220 - M. 22 Ocak 1806), 22/63 (1221 - M. 1806)

yabancılara tanınan ticarî kolaylıklar yerli i'mâlât ve ticaretin sönmesine sebep olmaya başlamıştı. III. Selim ve II. Mahmut zamanlarında ticari ve ekonomik hayatın canlanması için bazı tedbirler alındığı bilinmektedir. Bunların başında, "beratlı ve hayriyye tüccarı" sınıfının teşekkülü ile bu gruba tanınan müzaheret ve kolaylıklar gelmektedir.¹⁴⁶

Bu şartlar altında Çankırı'da esnaf haricinde bazı tüccarların varlığını müşahade etmekteyiz. Darbhâne-i humâyûn tarafından zabt ve idare olunan memalik-i mahruse rûsumu mukata'ası mülhakâtından olan pamuğun naklini Çankırı'ya bağlı Çerkeş kazasında bulunan bazı tüccarın üstlendiği anlaşıyor. Bu tüccar taifesi, pamuğu mahallerinden alıp Çerkeş'e getirmekte, burada iplik haline dönüştürerek İstanbul tarafına göndermekteydiler. Bu konuya müteallik bir belgede tüccarın getirip İstanbul'a ırsâl eylediği pamuk ve iplikten müteaddit resim alınmaması gerektiği bildirilmekteydi.¹⁴⁷

Yine bazı tüccarın Çankırı ve Kal'acık'tan aldıkları gühercileyi barut imalathanesinin bulunduğu Kayseri'ye göndermeyerek başka mahallere sattıkları anlaşılmış, bunun tehlike intac edebileceği ve devleti zarara sokacağı, dolayısıyla usûlüne uygun davranılması iktiza ettiği ilgililere bir belgeyle inhâ olunmuştur.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Bilgi için bkz. ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Dönemi Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara 1991, s.111-118.

¹⁴⁷ B. 23/57.

¹⁴⁸ B. 22/24 (Gurre-i Cemâziyelevvel 1220 - M. 29 Temmuz 1805).

Darbhâne tarafından idare olunan "Enfiye" mukâta'asının bir cüz'ü de Çankırı'da idi. 1818 senesi Çankırı enfiyeciliği Ahmet Alemdar adlı şahsa verilmiş ve nizâmına göre tüccarlar tarafından enfiye alınıp satılması emredilmişti.¹⁴⁹

Daha önce Çankırı'nın tiftik keçisiyle meşhur olduğunu zikretmiştik. Bu cümleden olarak tiftik ipliği imalatının da yaygın olduğu görülmektedir. Bu tiftik ipliği ile beraber kaytan yapılmakta ve devletçe kıyyeden $3 \frac{1}{2}$ Guruş resm alınmaktaydı. Binaenaleyh iplik ve kaytan imalatından birçok kişinin iktisâb-ı maişet eylediği anlaşılmaktadır.¹⁵⁰

Ortaçağ Batı Avrupa'sında ve Bizans'ta görüldüğü gibi Osmanlı'da da iktisadî hayatı yönlendiren esnaf ve lonca teşkilatının teşekkül etmiş olduğu ilim alemince bilinmektedir.

Sanayi ve ticaret hayatı ile bu hayatın kadrolarını yetiştirmekte olan esnaf cemiyetleri, serbest rekabet yerine karşılıklı mürakabe ve yardım esasına dayanıyordu. Aynı meslekten olan esnaf birarada ve birbirlerini kontrol ederek çalışmaktaydı. Çırakların sayısı, çalışma saatleri, imal usul ve tekniği, malların cinsi ve şekli umumen aynı idi.¹⁵¹

¹⁴⁹ B. 23/128 (13 Cemaziyelâhır 1234 - M. 12 Mart 1818).

¹⁵⁰ B. 23/129 (2 Zilhicce 1234 - M. 23 Eylül 1818).

¹⁵¹ BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Ömer L. Barkan'a Armağan, C. 41, S. 1-4, s.39.

Osmanlı şehir planında önemli unsurlardan birisi bedesten, çarşı ve pazarlardır. XIX. asır başlarında Çankırı merkezinde bir büyük çarşının bulunduğunu görüyoruz. İçinde her türlü esnafın ticari faaliyet icra ettiği bedesten ve çarşı Çankırı şehrinin vazgeçilmez iktisadî merkezi durumundadır. Bahsedilen çarşıda, terzi, hallac, attar, semerci, kassab, ekmekci, bakkal, kahvehane gibi dükânlar bulunmaktaydı. Bu çarşının haricinde, odun pazarı, samanpazarı, koyun pazarı gibi pazarlar şehirde ticari faaliyetlerin kesif olarak yaşandığı yerler olarak görülmektedir.¹⁵² Mâruz-zıkr çarşı ve pazarlar şehrin merkezinde olup mahalleler bu çarşıların etrafında kümelenmişti.

XIX. asır başlarında Çankırı esnaf teşkilatında ahi geleneklerinin de hâlâ devam etmekte olduğu görülmekle beraber Çankırı'ya münhasır "Yârân ve Sohbet Âdetleri"nin de bununla irtibatlı olarak geliştiği kabul edilmektedir.¹⁵³

Sosyal ve iktisadi hayatta mühim bir pay sahibi olan esnafın, sattığı mamulât ve gıda maddeleri standarda uygun ve halkın faydasına olması yönünde kadı ve esnaf kethüdaları işbirliğiyle denetlenmekteydi. Ayrıca kadı huzurunda kethüda, muhtesip, a'yan ve şehir kethüdasının hazır bulundukları bir toplantıyla esnafın sattığı malların standart fiyatları tespit

¹⁵² B. 22/43 (7 Zihicce 1220 - M. 27 Şubat 1805), 23/153 (5 Cemaziyelevvel 1235 - M. 20 Şubat 1819), 24/34 (9 Şevval 1238 - M. 7 Temmuz 1222), 25/20 (11 Rebiyyülahir 1243 - M. 3 Kasım 1827).

¹⁵³ Bkz. Hacışeyhoğlu Hasan, Çankırı'da Ahilikten Kalma Esnaf Teşkilatı, Çankırı Vilayet Matbaası, 1932, 385 s.

ediliyordu. Narh adı verilen bu tespitli fiyatlar Şer'iyeye Sicilleri'ne de işlenmekteydi.¹⁵⁴

Elimizdeki mevcut belgelerde narh tespitlerinin hususiyle yiyecek ve içecek maddelerine münhasır olduğunu görmekteyiz. Buna göre Çankırı'da esnafın sattığı bazı gıda ve ma'mulatin fiyat listeleri şu şekildedir:

Şa'ban ayının 15'inden Şevval ayının 15'ine kadar (6 aylık) has ve pişkin olmak üzere ekmekçilere verilen narh: /1818¹⁵⁵

Pide Ekmeği	UzunEkmek	Francala
70 Dirhem	60 Dirhem	50 Dirhem
1 Para	1 Para	1 Para
Sımit	Yağlı	
40 Dirhem	30 Dirhem	
1 Para	1 Para	

Yine aynı senede kassâblara verilen narh:

Sığır Eti	Koyun Eti
1 Kıyye	1 Kıyye
18 Para	26 Para

¹⁵⁴ ÇADIRCI, a.g.e., s.126.

¹⁵⁵ B. 23/111 (1234 - M. 1818).

1825 senesinde verilen narh listesi¹⁵⁶

Sir Yağ	Pirinç	Sâde Yağ
1 Kıyye	1 Kıyye	1 Kıyye
76 Para	30 Para	104 Para
Saf Bal	Peynir	Pekmez
1 Kıyye	1 Kıyye	1 Kıyye
100 Para	48 Para	20 Para
Tahin Helvası	Mum Yağı	Ağda Balı
1 Kıyye	1 Kıyye	1 Kıyye
60 Para	82 Para	20 Para
Kuru Üzüm	Sarımsak	Sabun
1 Kıyye	1 Kıyye	1 Kıyye
24 Para	42 Para	80 Para
İncir	Fındık	Sucuk
1 Kıyye	1 Kıyye	1 Kıyye
40 Para	24 Para	44 Para
Çemenli Pastırma	Leblebi	Baş Soğan
1 Kıyye	1 Kıyye	1 Kıyye
48 Para	18 Para	4 Para
Kıyma	Bezir Yağı	Zeytin Yağı
1 Kıyye	1 Kıyye	1 Kıyye
56 Para	48 Para	80 Para

¹⁵⁶ B. 24/137 (1241 - M. 1825).

Elma

1 Kıyye

10 Para

Armut

1 Kıyye

10 Para

Erik Kurusu

1 Kıyye

24 Para

Armut Hoşabı

1 Kıyye

14 Para

Narh-ı Kassâb**Koyun Eti**

1 Kıyye

24 Para

Sığır Eti

1 Kıyye

16 Para

Kelle ve Cığır

12 para

Kuyruk

1 Kıyye

50 Para

İçyağı

1 Kıyye

40 Para

Narh-ı Ekmekçi**Göbü**

50 Dirhem

1 Para

Yağlı

35 Dirhem

1 Para

Francala

50 Dirhem

1 Para

Narh-ı Demirci**Birer Pârelık**

1 Kıyye

 $3\frac{1}{2}$ Kuruş**İkisi Bir Pârelık**

1 Kıyye

 $3\frac{1}{2}$ Kuruş**Üçü Bir Pârelık**

1 Kıyye

 $3\frac{1}{2}$ Kuruş

Na'lçacı**Uluorda Çizme****Na'lçası**

1 Tanesi

8 Para

Pabuç Na'lçası

1 Tanesi

5 Para

Na'lçası

1 Tanesi

3 Para

Narh-ı Dühân**Canık**

1 Kıyye

56 Para

Bafra ve Samsun dühânı

1 Kıyye

72 Para

Narh-ı Keçeci**Palan Keçesi**

1 Tanesi

56 Para

Merkeb

1 Tanesi

28 Para

Katır Keçesi

1 Tanesi

42 Para

Narh-ı Semerci**Beygır Semeri**

1 Tanesi

4 $\frac{1}{2}$ Para**Merkeb Semeri**

1 Tanesi

3 $\frac{1}{2}$ Para

20 Ağustos 1827 senesinde verilen narh:¹⁵⁷

Narh-ı Ekmekçi

Francala	Uzun Ekmek	Yağlı Ekmek
50 Dirhem	70 Dirhem	35 Dirhem
1 Para	1 Para	1 Para

Narh-ı Kassâb

Koyun Eti	Sığır Eti	Kuyruk
1 Kıyye	1 Kıyye	1 Kıyye
18 Para	13 Para	45 Para
İçyağı	Kelle ve Cığer	
1 Kıyye	15 Para	
36 Para		

Narh-ı Bakkal

Bal	Sâde Yağ	Pirinç
1 Kıyye	1 Kıyye	1 Kıyye
92 Para	92 Para	39 Para

Yukarıdaki narh bedellerinden anlaşıldığı kadarıyla Çankırı'da yiyecek maddelerinin fiyatlarında yıllara göre bir azalma olduğu dikkat çekmektedir. Tespit ettiğimiz vechile bu durum azalan para değeri ve enflasyon ile tam bir tenâkuz arz ediyor. Fakat buna sebep olarak sanıyoruz Anadolu'da ve husûsen Çankırı'da bolluk yıllarının yaşandığı tahmin edilebilir.

¹⁵⁷ B. 25/2 (25 Muharrem 1243 - M. 20 Ağustos 1827).

G. HALKIN KULLANDIĞI EŞYA VE TAKILAR

XIX. asır başlarında Çankırı hakının günlük hayatta kullandıkları bazı eşya ve giyecekleri Şer'iyeye Sicilleri'ndeki tereke kayıtlarında görebiliyoruz. Buna göre tereke kayıtlarında rastladığımız bazı eşya, giyecek, takı ve kitaplar şunlardır:

Eşya ve Takılar

Alaca Entari	İçlik
Alaca Şalvar	İnci Gerdanlık
Altun Kıraz Küpe	İpek İşlemeli Boğça
Altun Kopça	Kahve Yedeği
Altun Küpe	Kapı Perdesi
Ankara Şâlısı Ferâce	Kebir Beyaz Kabzalı Bıçak
Aynı	Kebir Şam'dan
Beyaz Güğüm	Kehribar İmameli Çubuk
Beyaz Hamam İhrâmı	Keser
Çiçekli Gülpenbe	Keten Gömlek
Diyarbakir Alacası İçlik	Kılca Seccade
Divit	Kilim
Dizbezi	Mavi Çuka Cübbe
Döşek Yüzü	Minder İçi
Eğer	Münakkaş Kilim
Et Satırı	Ocak Demiri
Evâni-ı Nuhasiyye	Ocak Maşası
Gülabdân	Pabuç
Halep Kuşağı	Peştov (Tabanca)
Hamam Leğeni	Sacayak
Hamam Peştemalı	Sağır El Kevgiri

Hatâyi Döşek Yüzü	Sağır Tencere
Heybe	Sarık
Şam'dan	Sarılı Çiçekli Döşek Yüzü
Şal Kuşak	Seccade
Tahta Sandık	Sepet
Tekne	Serce Kaşlı Sim Mühür
Tiftik Miyarı	Sim Yüzük
Tiftik Tarağı	Tülü Şukka
Tülü Seccâde	Ustura
Yastık İçi	Yemeni
Yorgan	

Kitaplar

Edille Şerhi	Müşârik İbn-i Melik
Ferâiz-i Seydi	Rüznâme Tercümesi
Ferâiz Tercümesi	Sa'di Çelebi
Fetvâ Mecmuası	Ta'lim-i Müteallim Şerhi
İbrâhim Ethem Kitabı	Tasavvurât
Kitâb-ı Akâid	Tasavvurât-ı Seydî
Lügât-ı Müntehabe	Tezhip Haşiyesi
Mecma ü'l-bahreyn	Vikâye
Mushâf-ı Şerif	

SONUÇ

Anadolu'nun Türk vatani olduğunu tescil eden 1071 Malazgirt Zaferi'ni müteakıp Türklerce fethedilen Çankırı, Dânişmentli, Selçuklu ve Candaroğulları hâkimiyetlerinden sonra İsfendiyaroğlu Kâsım Bey'in 1464'teki vefâtıyla Anadolu Eyâletinin bir sancağı olarak Osmanlılara bağlanmıştı.

İncelediğimiz devirde idâri yönden bu husûsiyetini muhafaza eden, ancak bazen eyaletten koparılarak Ankara ile beraber mutasarrıflık şeklinde idare edilen Çankırı'nın o tarihlerde, şu andaki hudutlarından daha geniş bir saha içerisinde bulunduğu anlaşıyor. Eskipazar ve Ovacık hariç tutulursa XIX. asırda Tosya, Kalacık, Kargı ve Keskin gibi bugün başka illerin hudutları dâhilinde bulunan yerleri de içine alarak Çankırı Sancağı'nın teşekkül ettiği görülmektedir.

XIX. asır başlarında Çankırı'da asayişin zaman zaman bozulduğu görülmektedir. Kapusuz kalan "delilbaşlıları"nın Çankırı'da halka karşı zulüm icra ettikleri, bunun yınında bazı Kürt aşiretlerinin sancağa duhul ederek yağma ve çapullarda bulundukları tespit edilmiştir. Devlet bu nevi saldırılarda halkın da müdafaaya hazır olmasını istemiştir.

Bu devirde, toplumun temeli olarak kabûl edilen aileyle beraber, kadın haklarına toplum ve mevcut hukuk tarafından son derece değer verildiği müşahade edilmektedir. Erkeklerle birlikte birçok sebepten dolayı boşanma hakkına sahip olan kadın, kocasından gördüğü kötü muamele veya işittiği küfürden dolayı boşanma davası açabilmektedir. XIX. asırda boşanmalar

umûmiyetle kadın ve erkeğin geçimsizliğinden dolayı vukû bulmaktadır. Ayrıca bu devir Çankırı'sında birden fazla kadınla evlenen kişilere nâdiren de olsa tesadûf edilmiştir.

Anadolu Türk halkının bir cüz'ünü temsil eden Çankırı halkının, din ve kültürünün gereği olan milli ve manevi değerleri muhafaza ettiği ve etmeye çabaladığı gözlenmiştir. Köye gelen Tanrı misafirlerinin münavebeyle ağırlanması; yaşlılara gösterilen hürmet, camilerin el birliğiyle temiz tutulması; vakıf yoluyla Hicaz fakirlerine para gönderilmesi, güçsüz, kimsesiz ve yetimlerin korunup doyurulması bunun muşahhas örnekleridir.

Çankırı topraklarını sulayan Kızılırmak ve kollarının burada ziraatın gelişmesine büyük faydalar temin ettiği görülmektedir. Bölgede hububat yanında meyve ve sebze yetiştiriciliği mühim bir ziraî faaliyet olarak göze çarpmaktadır. Bunun yanında koyun ve bilhassa keçi besiciliği gibi hayvancılık da ehemmiyet arz etmektedir.

XIX. asır başlarında Çankırı'da, narhlarla tespit edildiği üzere yiyecek maddelerinin fiyatlarında yıllara göre bir düşme söz konusudur. Düşen para değeri ile tezat teşkil eden bu durumu, Anadolu ve hususen Çankırı'da bolluk yıllarının yaşanmış olması ile izah etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV VESİKALARI

Milli Kütüphane Şer'iyye Sicilleri Arşivi

- Çankırı Şer'iyye Sicilleri'ne Ait 21, 22, 23, 24 ve 25 Numaralı Defterler.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

- Çankırı'ya Ait 578 Numaralı Evkaf Defteri.

II. MATBU ESERLER

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisâdî ve İctimaî Tarihi, II*, İstanbul, 1979.

AKTÜRE, Sevgi, *XIX. Yüzyıl Sonunda Anadolu kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, Ankara, 1978.

ALTUNDAĞ, Şinâsi, "Osmanlılarda Kadıların Selâhiyet ve Yetkileri Hakkında" *VI. Türk Tarih Kongresi* (1967).

AŞIKPAŞAOĞLU TARİHİ, Haz. A. Nihal Atsız, Ankara, 1985.

BALTACI, Cahit, "Şer'iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu* İstanbul, 1985

BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Ömer L. Barkan'a Armağan*, C. 41, S. 1-4

CARR, E. H., *Tarih Nedir*, İstanbul, 1987.

CİN, Halil, *İslam Hukûkunda Evlenme*, Ankara, 1974.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991.

ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat'ın İlânı Sıralarında Anadolu'da İç Güvenlik", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XII/24 (1979,1980).

ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Re'âyadan Alınan Vergi ve Resimler", *A.Ü.DTCFD*; V/5 (1947).

DE BUSBEQ, Ogier Ghiselin, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, Haz. Ayşe Kurutluoğlu, Tecrüman 1001 Temel Eser (Tarihsiz).

DURSUN, Davut, *Osmanlı Devleti'nde Siyâset ve Din*, İstanbul, 1992.

ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1961.

ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki "Mahalle" nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV, 1984.

ERGENÇ, Özer, "16. Yüzyıl Ankarası: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri", *Tarih İçinde Ankara*, Ankara, 1981.

ERGİN, Osman, N., *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul, 1936.

ERİM, Neşe, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, IV, İstanbul, 1984.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, C.III, İstanbul, 1934,

FAROQHİ, Suraiya, "Ankara ve Çevresindeki Arâzi Mülkiyetinin Ya da İnsan Toprak İlişkilerinin Değişimi", *Tarih İçinde Ankara (Eylül 1981 Seminer Bildirileri)*, Ankara, 1984.

HACİŞEYHOĞLU, Ahmet Kemal, *Anahatlarıyla Çankırı Tarihi*, Çankırı (Tarihsiz).

HACİŞEYHOĞLU, Hasan, *Çankırı'da Ahilikten Kalma Esnaf Teşkilatı*, Çankırı, 1932.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1988.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar", *Osmanlı Araştırmaları II*, 1980.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1991.

HALKIN, E.- Lèon, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev. Bahaeddin Yediyıldız., TTKB., Ankara, 1989.

İNALCIK, Halil, "Adaletnameler" *Belgeler*, III /3-4 (1967).

KANKAL, Ahmet, *Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyıl'da Çankırı Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993.

KAZICI, Ziya, *İslâmi ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul, 1985.

KUBAN, Doğan, "Türk Şehir Yapısı Üzerine" *Mimarlık ve Sanat, I* (1961).

KUNT, Metin, *Sancaktan Eyâlete 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerâsı ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.

MARDİN, Ebul'ûlâ, "Kadı", mad., *İA*, VI.

MORDTMANN, J.H., "Çankırı" mad. *İA*, III.

MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netâyicü'l-Vukûât*, I-II, yay. N. Çağatay, Ankara, 1979.

NEŞRİ TARİHİ, Haz. Fâik Reşit Unat- Mehmet Altay Köymen, I-II, Ankara, 1987.

ORTAYLI, İlber, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları I*, (1980).

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Kadısı", *Araştırma İnceleme Dergisi*, IX/1, (1976).

ÖZKAYA, Yücel, "Anadolu'daki Yeniçerilerin Düzensizliği ile İlgili Belgeler ve İzmir'de Yeniçeriliğin Kaldırılması Hakkında Bir Belge", *AÜDTCFD*, XXIII/1-2, (1965).

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para Hareketlerinin Yeri (1300-1750)" *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı.

SAMİ, Sıddık, "Türkiye'de İdarenin Kazâî Mürâkabe" *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası I*, İstanbul, 1935.

TURAN, Osman, "II. Kılıçarslan" mad., *İA*, VI.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984.

ULUÇAY, M. Çağatay, "Manisa Şer'iyye Sicilleri'ne Dair Bir Araştırma" *Tarih Mecmuası*, 10/(1951Y-53).

ULUÇAY, M. Çağatay, *Saruhan'da Eski-yâlık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1944.

UZUNÇARŞILI, İsmâil H., *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1984 2.

YAZIR, Mahmut Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, İstanbul, 1993.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1984.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara, 1985.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, "Danışmendlılar" mad. *İA*, III.

YÜCEL, Yaşar, *XIII-IV. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu Tarihi, Çobanoğulları Beyliği-Çandarogulları Beyliği I*, Ankara 1980.

III. DİĞER ESERLER

ÇANKIRI MİLLİ EĞİTİM GENÇLİK VE SPOR MÜDÜRLÜĞÜ
Tanıtma Rehberi, Ekim 1981.

İÇİŞLERİ BAKANLIĞI, *Köylerimiz*, 1981, Ankara, 1982.

UNAT Faik Reşit, *Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu*,
Ankara, 1984.

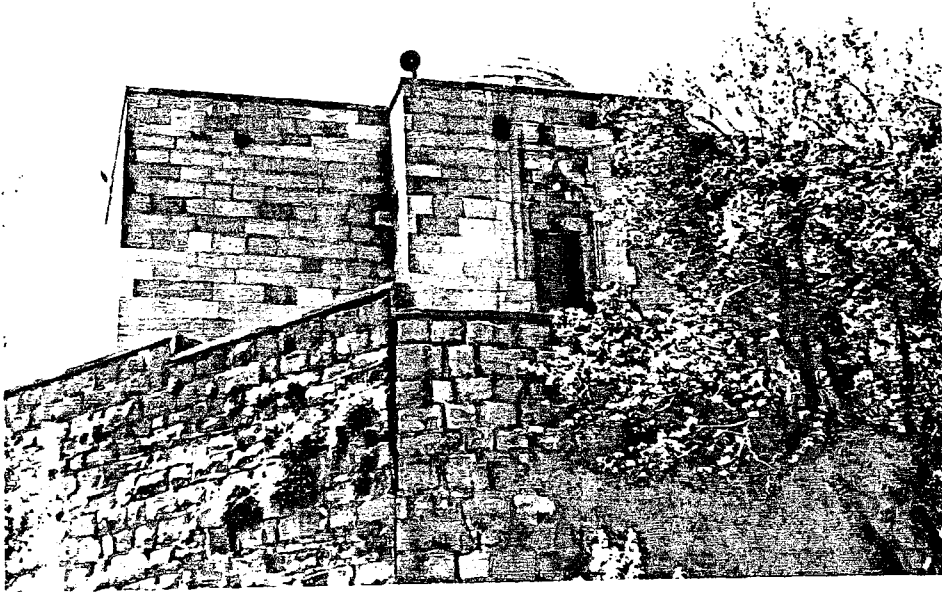
ŞER'İYYE SİCİLLERİ I. (Mahiyyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme
Hükümler), Hz. I. Kısım Ahmet Akgündüz, II. Kısım
TDAV. İlim Heyeti, İstanbul 1988.

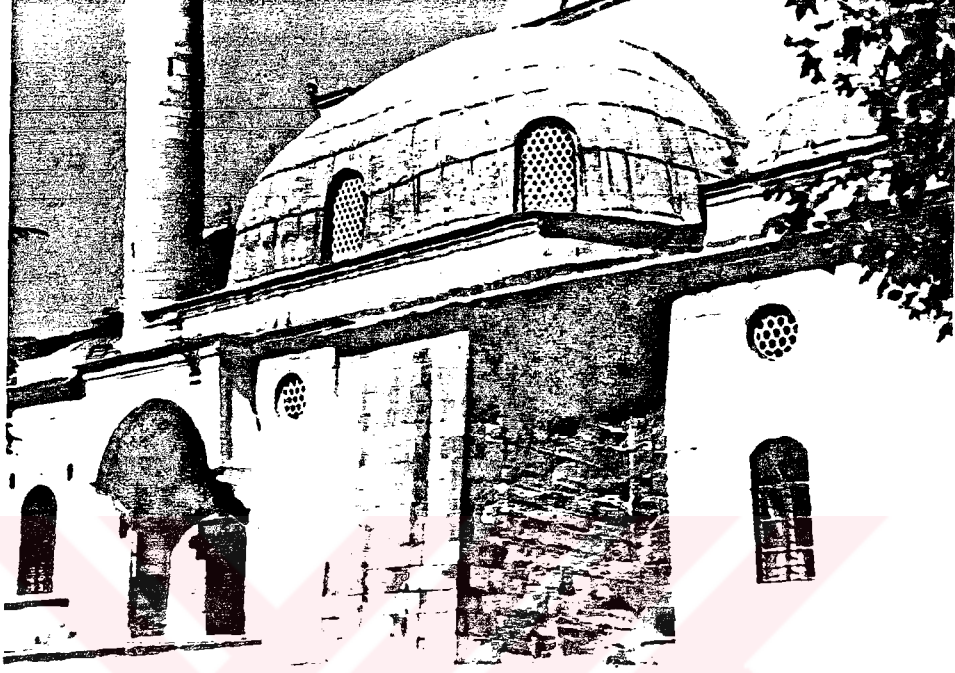
E K L E R

Çankırı'nın Eski Mahallelerinin Kale'den Görünümü

1235 Tarihinde Cemâleddin Ferruh Tarafından İnşaa Ettirilen
Dârü's-şifâ'nın da Bulunduğu Taşmescit.

Mimar Sinan'ın Kalfaları Tarafından İnşa'a Edilen Sultan Süleyman
(Câmi-i Kebir) Câmiinin Giriş - Ön Kısmı

Çankırı Şehri'nin Eski Evlerinden Bir Görünüm.

